
Von welltlich-
er vberkeytt/
wie weytt man
yhr gehorsam
schuldig sey.
Marti. Luther
Wittemberg
M.D.xxiii.

MAARTEN LUTHER

VON WELLTLICHER VBERKEYTT, WIE WEYTT MAN YHR GEHORSAM SCHULDIG SEY

OVER DE WERELDLIJKE OVERHEID, IN HOEVERRE MEN HAAR GEHOORZAAMHEID VERSCHULDIGD IS

1 5 2 3

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
www.archive.org

26 juli 2016
herzien 28 november 2018

INHOUDSOPGAVE

BRONVERMELDING

Von welltlicher vberkeytt, wie weytt man yhr gehorsam schuldig sey

http://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=urn%3Anbn%3Ade%3Abvb%3A12-bsb10204303-0

http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10204303.html

INLEIDING VAN DE VERTALER

In dit werk geeft Luther aan, dat God de mens twee soorten gezag heeft gegeven: het geestelijke en het wereldlijke. Het betoog is, dat beide op hun eigen terrein moeten werken en dat de christenen niet aan het wereldlijke gezag onderworpen zijn, hoewel dat een duidelijke functie heeft.

Daarenboven gebruiken beide terreinen instrumenten die ontleend zijn aan elkaars terrein. Zo moet het wereldlijke gezag, omwille van de macht die het door God gegeven is, het nut en het belang van de burger in de gaten houden en vooropstellen, en met mededogen - en rechtvaardig - rechtspreken. Daarentegen moet het geestelijke gezag soms het zwaard hanteren, omdat volgens Luther de Bijbel op diverse plaatsen aangeeft, dat dat geoorloofd is. Het moet dan in dienst staan van de christenen, om het kwade te bestrijden.

Hij geeft ook aan, hoe het standpunt dat de christenen zo nodig het zwaard voeren, te verenigen valt met de bijbelse uitspraken dat men de vijand ook de andere wang moet toekeren, en dat wie het zwaard heft, door het zwaard zal omkomen. Volgens Luther valt en staat alles met de verdediging van het geloof en het nut voor de naaste.

“Daarom moet men deze beide regimes met voortvarendheid scheiden en beide laten bestaan. Het ene dat vroom maakt, en het andere dat uiterlijk vrede verschaft en kwade werken weert. Geen is zonder het andere afdoende in de wereld.”

Hij doet mij in zijn redeneringen en voorbeelden aan St.-Augustinus denken. Deze zette talloze standpunten in het licht van hun tegendeel, en becommentarieerde ze dan.

Dit werk bevat afkeurenswaardige uitspraken over de Joden, die zodanig zijn, dat ze in onze tijd zouden uitmonden in een rechtszaak wegens haatzaaien. Ze kunnen niet anders worden gezien dan in het licht van de tijd waarin Luther leefde, waarin de theologen ervan uitgingen dat Christus werd omgebracht door de Joden.

Toch is Luther elders tolerant, want zo zegt hij over de bijbelse voorschriften, dat men niet verplicht is ze op te volgen. Alles komt neer op geloof en naastenliefde:

“Zo zit het (...) met alle (...) aspecten van het Oude Testament, dat het niet onjuist is voor wie ze laat, noch onjuist voor wie ze doet, doch alles is vrij en goed om te doen en te laten. Daar waar het voor de naaste nuttig of noodzakelijk is voor zijn zaligheid, is het noodzakelijk dat men zich aan alle houdt. Want iedereen is verschuldigd om te doen wat voor zijn naaste nuttig en noodzakelijk is, ongeacht of het om het Oude of Nieuwe Testament gaat, en ongeacht of het een Joodse of heidense kwestie is (...). Want de liefde gaat door alles en boven alles, en beoogt slechts wat voor anderen nuttig en noodzakelijk is en vraagt niet of het oud of nieuw is. Zo zijn ook de voorbeelden van het zwaard vrij, zodat gij ze moogt volgen of niet. En waar gij ziet dat uw naaste behoeftig is, daar brengt de liefde u ertoe om noodzakelijkerwijze datgene te doen wat u anderszins vrijstaat om te doen en te laten.”

Alsook:
“Het is een hele slechte christen die omwille van een kasteel het land en de schans afbreekt. Kortom, hier moet men zich houden aan het spreekwoord: Wie niets door de vingers kan zien, die kan niet regeren. Daarom moet dat zijn leis zijn. Waar hij onrecht niet kan bestraffen zonder groter onrecht, moet hij zijn recht laten varen, ook al is dat nog zo redelijk. Want op zijn schade moet hij niet letten, doch wel op het onrecht der anderen

die onder zijn straf moeten lijden. Want wat hebben zoveel vrouwen en kinderen verdiend, dat zij weduwen en wezen worden opdat gij u wreekt op een onnutte mond of kwade hand die aan u leed heeft toegevoegd?”

Het is voor Luther een worsteling die lijkt op die waarmee onze huidige machthebbers, bijvoorbeeld in de strijd tegen moord-lustige regimes, te maken hebben. Zo zegt hij, sprekend over de situatie dat men van doen heeft met een vijand die geen vredesaanbod accepteert:

“Want in een dergelijk geval moet iemand omwille van de ander zijn goed en zichzelf in de waagschaal stellen. En in zulk een oorlog is het christelijk en een werk der liefde, de vijanden dapper te wurgen, beroven en verbranden en alles te doen wat schadelijk is, totdat men hen overwint naar de loop der oorlog, zonder dat men zich voor zonden moet hoeden, of vrouwen en maagden schendt. En wanneer men ze heeft overwonnen, degenen die zich overgeven en deemoedigen, genade en vrede te betonen.”

- - -

De term ‘gewallt’ staat zowel voor ‘macht’, als voor ‘geweld’. Ik heb vertaald naar gelang de context tot het ene of het andere doet vermoeden.

De grammatica van het origineel is gebrekkig, vooral waar het de constructies van de gezegden en de interpunctie betreft. Veel zinnen lopen hakerig en missen werkwoordsvormen, zoals in die tijd met veel documenten het geval was.

De bijbelcitaten waren in het origineel nergens gemarkeerd door aanhalingstekens. Deze heb ik zelf aangebracht. Tevens heb ik zoveel mogelijk de exacte vindplaatsen in voetnoten opge-

nomen. Luther wijkt bij het citeren inhoudelijk overigens behoorlijk af van de feitelijke bijbelteksten.

Ruud Muschter

Aan de doorluchtige, hooggeboren vorst en heer,
heer Johan, hertog te Saksen, landgraaf
in Düringen, en markgraaf te Meissen,
mijn genadige heer.

Genade en vrede in Christus. Ik ben andermaal gedwongen, doorluchtige, hooggeboren vorst, genadige heer, door noodzaak en het verzoek van vele lieden, in zoverre het E F G[1] begeert, te schrijven over de wereldlijke overheid en haar zwaard, hoe men haar christelijk moet gebruiken, en in hoeverre men aan haar gehoorzaamheid verschuldigd is. Want ze wordt bewogen door de spreuk van Christus, bij Mattheüs, 5[2]: Gij moet het kwade niet wederstaan[3], en gewillig zijn jegens uw tegenstander. En, wie u uw rok neemt, laat hem ook de mantel[4]. Bij Romeinen, 12[5]: Mij komt de wraak toe. Ik zal vergelden.[6] Deze spreuken hield ook lang geleden de vorst Volusianus aan St.-Augustinus voor, en het fakkelde de christelijke leer aan, dat die de kwaden verlof geeft kwaad te doen, en dit in het geheel niet kan verhinderen[7] met het wereldlijke zwaard.

Zo hebben ook de sofisten in de hogescholen zich eraan gestoten, omdat zij beide niet met elkander konden rijmen. Opdat zij de vorsten niet tot heidenen maakten, hebben zij onderwezen dat Christus zulks niet heeft geboden, doch aan de volmaakten aangeraden. En zo is Christus een leugenaar moeten worden en ongelijk moeten hebben, opdat de vorsten met eer bestonden. Want men kon de vorsten niet verheffen; zij moes-

1 'Euer Fürstlichen Gnaden', 'Uwe Vorstelijke Genade'.
2 Mattheüs, 5: 39-40.
3 Hier eindigt het citaat.
4 Ibid. Hier eindigt het citaat.
5 Romeinen, 12: 19.
6 Hier eindigt het citaat.
7 "und gar nicht bestehen kunde". Vertaling onzeker. 'Bestehen' heeft vele betekenissen.

ten Christus neerstoten, die blinde, ellendige sofisten. En alzo is hun giftige dwaling in de gehele wereld ingevreten, dat iedereen zulk een leer van Christus voor raad aan de volmaakte, en niet voor een noodzakelijk gebod voor de gehele christelijke gemeente houdt. Net zolang, tot hij ook voor de volmaakte staat der bisschoppen, ja, voor de allervolmaaktste staat van de paus niet alleen deze onvolmaakte staat van het zwaard en de wereldlijke overheid toestaat, doch niemand anders op aarde ze zich laat toeëigenen dan zij. Zo geheel en al heeft de duivel de sofisten en hogescholen bezeten, dat zij zelf niet zien wat en hoe zij spreken of onderwijzen.

Ik hoop echter, dat ik de vorsten en wereldlijke overheid zo kan onderrichten, dat zij christenen en een heer voor Christus zullen blijven, en niettemin Christus' gebod om hunnentwille niet tot raad mogen maken. Dat wil ik E F G tot onderdanige dienst en iedereen die het nodig heeft, tot nut, en
Christus onze Heer tot lof en prijs doen. Beveel hiermede
E F G met al zijn bloedverwanten in Gods genade
aan, die hem barmhartig aanbevolen
late zijn. Amen.

Te Wittenberg, op Nieuwjaarsdag 1523.

De aan E F G

onderdanige
Martinus Luther

Ik heb voorheen een boekje aan de Duitse adel geschreven en aangegeven wat zijn christelijke ambt en werk is. Doch hoe zij daarna gehandeld hebben, staat genoegzaam voor ogen. Daarom moet ik mijn ijver aanwenden en nu schrijven wat zij moeten laten en niet moeten doen. En ik hoop, dat zij zich daar ook naar richten, zoals zij zich gericht hebben naar datgene waardoor zij vorsten blijven en nimmer christenen worden. Want God de Almachtige heeft onze vorsten dol gemaakt, zodat zij niet anders menen, dan dat zij hun onderdanen al datgene moeten gaan gebieden wat zij maar wensen. En ook brengen zij de onderdanen op een dwaalspoor en laten ze geloven dat zij verschuldigd zijn om dat alles op te volgen, en wel zo algeheel, dat zij nu begonnen zijn de mensen te gebieden om boeken weg te doen, te geloven en aan te houden wat zij voorspiegelen, en zich daarmede vermeten ook op Gods stoel te zitten, de gewetens en geloven te vermeesteren, en op grond van hun dolle hersenen de Heilige Geest naar school te sturen. Niettemin veinzen zij, dat men het hun niet durft te zeggen[8], en toch moet men hen nog genadejonkers noemen.

Zij schrijven brieven en laten die uitgaan, dat de keizer het heeft geboden, en zij willen christelijke, gehoorzame vorsten zijn, als ware het hun ernst, en men de schalk achter hun oren[9] niet merkt. Want wij moeten goed zien, wanneer de keizer hun hun slot of stad afneemt, of iets anders gebiedt dat onrechtvaardig is, dat zij het maar al te fijn zouden vinden[10] om de keizer tegenstand te bieden, en niet gehoorzaam te hoeven zijn. Nu het echter de arme man kwelt, en dat die zijn moedwil aan Gods woord moet boeten, spreekt men ineens over gehoorzaamheid aan het keizerlijke gebod. Vroeger noemde men zulke lieden boeven; thans moet men ze christelijke, gehoorzame vor-

---

[8] Onduidelijk.

[9] In hedendaags Duits: ‘den Schalk im Nacken’. Van oorsprong term om aan te geven dat de duivel iemand daar iets influistert.

[10] Deze uitdrukking is altijd tweeledig uitlegbaar. Hier wordt bedoeld, dat de vorsten het maar al te fijn zouden vinden.

sten noemen, doch ze willen door niemand verhoord worden, of tot verantwoording komen, hoe hoog men zich ook buit verschaft, terwijl het voor hen toch een zeer ondraaglijk iets zou zijn, wanneer de keizer of iemand anders aldus met hén zo zou omgaan. Dát zijn nu de vorsten die het keizerdom in de Duitse landen regeren. Daarom moet het er ook zo fijn aan toe gaan in alle landen, zoals wij ook zien.

Omdat nu het woeden van dergelijke dwazen gericht is op het verdelgen van het christelijke geloof, het op het verkeerde spoor brengen van het goddelijke woord, en het lasteren van de goddelijke majesteit, wil en kan ik mijn ongenadige heren en toornige jonkers niet langer aanzien, en moet ik hen op zijn minst met woorden wederstaan. En nu ik niet gevreesd heb om hun hun afgod, de paus, die mij de ziel en de hemel tekent, af te nemen, moet ik ook laten zien dat ik zijn schep en waterblazen[11] niet vrees, die mij het lichaam en de aarde dreigen weg te nemen. God geve dat zij vertoornd moeten raken tot de grijze gewaden vergaan, en helpe ons dat wij voor hun dreigen niet sterven. Amen.

Allereerst moeten wij het wereldlijke recht en zwaard goed vestigen, opdat niet iemand eraan twijfelt dat het door Gods wil en ordening in de wereld is. De spreuken evenwel die het onderbouwen, zijn deze. Ro. 12[12]: Iedere ziel zij onderdanig aan de macht en de overheid. Want er is geen macht, dan van God. De macht echter die overal is, is door God verordineerd. Wie nu de macht wederstaat, die wederstaat Gods ordinantie. Wie echter Gods ordinantie wederstaat, zal zichzelf de verdoemenis[13] verkrijgen. Idem 1. Pet. 2[14]: Wees onderdanig

---

[11] “schupen und wasser blaßen”. Vertaling onzeker. Luther gebruikt in een ander werk: “das wort gottes greift nicht an pfefferling, schwemgen oder wasserblasen, sondern die konigreich”, Luther 33, 629, 22. Mogelijk moeten we denken aan iets dat machteloos is en geen substantie heeft.

[12] Bedoeld zal zijn: Romeinen, 13: 1-2.

[13] De Bijbel spreekt over “oordeel”.

aan allerlei menselijke ordening; hetzij aan de koning, als de belangrijkste, hetzij aan de verzorgers, wanneer die door hem gezonden zijn, tot wraak aan de kwaden en tot lof aan de vromen.[15]

Ook is het recht van het zwaard er reeds vanaf de aanvang der wereld geweest. Want toen Kaïn zijn broeder Habel doodsloeg, vreesde hij zo snel dat men ook hem zou doden, dat God Zijn bijzondere verbod erop legt en het zwaard om zijnentwille ophief, en niemand hem doden mocht.[16] Welke vrees hij niet zou hebben gehad, als hij niet gezien en gehoord had van Adam, dat men de moordenaars moet doden. Daarenboven heeft God met uitgedrukte woorden na de zondvloed wederom datgene ingezet en bevestigd, waarvan hij spreekt bij Genesis, 9[17]: Wie het bloed van mensen vergiet, diens bloed zal door mensen wederom vergoten worden.[18] Hetgeen niet mag worden begrepen als een plaag en straf van God over de moordenaars. Want vele moordenaars blijven door boete of gunst levend, en sterven zonder zwaard. Er is namelijk over het recht van het zwaard gezegd, dat een moordenaar des doods schuldig is, en men hem met recht door het zwaard moet doden. Of nu het recht stagneert, of het zwaard te traag is, waardoor de moordenaar een natuurlijke dood sterft: de Schrift is daarom nog niet foutief als deze zegt: Wie het bloed van mensen vergiet, diens bloed zal door mensen wederom vergoten worden. Want het is de schuld of verdienste van de mensen, dat dergelijk recht, bevolen door God, niet wordt uitgevoerd, zoals ook andere geboden van God overtreden worden.

Daarna is het ook door de wet van Mozes bevestigd, bij Exodus, 21[19]: Wie iemand moedwillig doodt, die moet gij van

---

[14] 1 Petrus 2: 13-14.
[15] Hier eindigt het citaat.
[16] Genesis 4: 14-15, waar echter geen sprake is van een zwaard.
[17] Genesis, 9: 6.
[18] Hier eindigt het citaat.
[19] Exodus, 21: 14.

mijn altaar wegscheuren, opdat hij gedood worde.[20] En daar staat nogmaals: lichaam voor lichaam, oog voor oog, tand voor tand, voet voor voet, hand voor hand, wond voor wond, buil voor buil.[21] Daarenboven bevestigde ook Christus het, toen hij tot Petrus sprak in de Hof: Die het zwaard nemen, zullen door het zwaard omkomen[22], hetgeen ook net zoals bij Genesis, 9[23], te verstaan is, met: Wie het bloed van de mens vergiet, et cetera. En zonder twijfel duidt Christus met dit woord daarop, en voert daarmede dezelfde spreuk in en wil die bevestigd hebben. Zo leert ook Johannes de Doper[24]. Toen de oorlogsknechten hem vroegen wat zij moesten doen, zei hij: Doe niemand geweld noch onrecht aan, en wees tevreden met uw soldij.[25] Zou het zwaard niet een goddelijke staat hebben, dan zou hij tegen hen gezegd hebben dat zij het moesten afleggen, aangezien hij het volk volmaakt moest maken en zeer christelijk onderrichten. Het is dus gewis en duidelijk hoe het Gods wil is, het wereldlijke zwaard en recht te handhaven, ter bestraffing van de kwaden en tot bescherming der vromen.

Ten tweede, daarentegen spreekt luid en machtig spreekt Christus bij Mattheüs, 5[26]: Gij hebt gehoord, dat voorheen gezegd is: oog om oog, tand om tand. Ik zeg u echter, men moet het kwade niet wederstaan. Wanneer iemand u op de rechterwang slaat, keer hem ook de andere toe. En wie met u wil strijden en uw rok wil nemen, geef hem er ook de mantel bij. En wie u dwingt een mijl met u te gaan, ga met hem twee mijlen, et cetera. Ook zo Paulus, bij Romeinen, 12[27]: Mijn

[20] Hier eindigt het citaat.
[21] Exodus, 21: 24-25.
[22] Mattheüs, 26: 52.
[23] Genesis, 9: 6.
[24] Lukas, 3: 14.
[25] Hier eindigt het citaat.
[26] Mattheüs, 5: 38-41.
[27] Romeinen, 12: 19.

geliefden, bescherm[28] niet uzelf, doch geeft ruimte aan Gods toorn, want er staat geschreven: Mij komt de wraak toe. Ik zal vergelden, spreekt de Heer. En bij Mattheüs, 5[29]: Heb uw vijanden lief, doe goed aan hen die u haten. En bij 1 Petrus, 2[30]: Niemand betale kwaad met kwaad, noch scheldwoorden met scheldwoorden, et cetera. Deze en dergelijke spreuken luiden hard, als zouden de christenen in het Nieuwe Testament geen wereldlijk zwaard hebben.

Vandaar ook dat de sofisten zeggen, dat Christus daarmede de wetten van Mozes heeft opgeheven; maken zij uit dergelijke geboden toespraken voor de volmaakten; en delen de christelijke leer en staat in twee delen in. Het ene noemen zij de volmaakten, aan wie zij zulke toespraken toebedelen. Het andere de onvolmaakten. Aan hen bedelen zij de geboden toe, en doen dat uit louter eigen wrevel en moedwil, zonder enige basis in de Schrift. En zij zien niet, dat Christus op diezelfde plek zijn leer zo hard gebiedt, dat hij ook het kleinste niet opgelost wil hebben, en diegenen naar de hel verdoemt, die hun vijanden niet liefhebben. Daarom moeten wij daar anders over spreken, namelijk dat Christus' woorden voor iedereen hetzelfde blijven, of hij nu volmaakt of onvolmaakt is. Want volmaaktheid en onvolmaaktheid staan niet in werken, macht, en ook niet in een bijzondere uiterlijke staat onder de christenen, doch staan in het hart, in het geloof en de liefde, zodat wie meer gelooft en liefheeft, volmaakt is, of hij uiterlijk nu een man of een vrouw is, vorst of boer, monnik of leek. Want liefde en geloof maken geen sekten, noch uiterlijk onderscheid.

Ten derde: Hier moeten wij Adams kinderen en alle mensen verdelen in twee delen. De eersten in het Rijk Gods, de anderen in het rijk der wereld. Die tot het Rijk Gods behoren, zijn alle ware gelovigen in Christus en onder Christus. Want Christus is de koning en heer in het Rijk Gods, zoals de tweede

[28] De Bijbel spreekt echter over wraak.
[29] Mattheüs, 5: 44.
[30] Bedoeld zal zijn: 1 Petrus, 3: 9.

Psalm[31] zegt en ook de gehele Schrift. Hij is ook gekomen opdat hij het Rijk Gods beginne en in de wereld oprichte. Daarom zegt hij ook tegen Pilatus: Mijn Rijk is niet van de wereld[32], doch wie uit de waarheid is, die hoort Mijn stem, die immer in het evangelie het Rijk Gods toont en uitspreekt. Verbeter u, want het Rijk Gods is gekomen.[33] En, zoek eerst het Rijk Gods en deszelfs gerechtigheid.[34] En noem ook het evangelie een evangelie van het Rijk Gods, omdat het het Rijk Gods onderwijst, regeert en omvat.

Zie nu, deze mensen hebben geen wereldlijk zwaard nodig, noch recht. En wanneer de gehele wereld alle ware christenen (dat wil zeggen), ware gelovigen weren, dan zou er geen vorst, koning, heer, zwaard of recht nodig of van nut zijn. Want wat zouden zij ermee moeten?, nu zij de Heilige Geest in het hart hebben, die hun onderwijst, en maakt, dat zij niemand onrecht doen, iedereen liefhebben, van iedereen gaarne en opgewekt onrecht lijden, en ook de dood. Waar slechts het onrecht lijden, en slechts het rechtdoen is, daar zijn geen dispuut, strijd, gerecht, rechterlijke straf, recht of zwaard nodig. Daarom is het onmogelijk dat onder de christenen wereldlijke zwaarden en recht te vinden zijn, aangezien zij veel meer doen uit zichzelf, dan al het recht en de leer mogen vorderen. Net zoals Paulus zegt bij 1. Timotheüs: 1[35]: Aan de rechtvaardige is geen wet gegeven, doch aan de onrechtvaardigen.[36]

Waarom dat zo is? Omdat de rechtvaardige vanuit zichzelf alles en nog meer doet, dan al het recht vordert. Doch de onrechtvaardigen doen niets dat juist is. Vandaar dat zij het

---

[31] “der ander Psalm”. ‘Ander’ heeft in het oud-Duits vaak de betekenis van ‘tweede’, doch deze uitspraak is niet in Psalmen, 2, te vinden. Zie wel Psalmen, 103: 10.
[32] Johannes, 18: 36. Hier eindigt het citaat.
[33] Marcus, 1: 15. Hier eindigt het citaat.
[34] Mattheüs, 6: 33. Hier eindigt het citaat.
[35] 1 Timotheüs, 1: 9.
[36] Hier eindigt het citaat.

recht nodig hebben, dat hen leert - gedwongen en gedrongen - om goed te doen. Een goede boom behoeft geen leer of recht opdat hij goede vruchten draagt, doch zijn natuur maakt, dat hij zonder enig recht en leer draagt zoals het zijn aard is. Want ik acht het een heel dwaze mens die voor een appelboom een boek maakt vol wetten en recht hoe hij appels moet dragen, en geen doornen, daar hij dat vanuit zijn eigen aard beter doet dan iemand het met alle boeken kan beschrijven en gebieden. Zo zijn alle christenen door de Geest en het geloof in alle dingen zo genatuurd, dat zij goed en recht doen; meer dan men hun met alle wetten kan leren. Voor zichzelf hebben zij geen wet of recht nodig.

Zo zegt gij dan: Waarom heeft God dan aan alle mensen zo veel wetten gegeven, en leert Christus in het Evangelie ook zo veel om te doen? Daarover heb ik reeds in de predikboeken en elders veel geschreven. Paulus nu, zegt heel kort, dat de wet omwille van de onrechtvaardigen is gegeven. Dat wil zeggen, dat diegenen die geen christen zijn, door de wet uiterlijk van kwade daden afgedwongen worden, zoals wij hierna zullen horen. Nu evenwel geen mens van nature christen of vroom is, doch allen zondaars en slecht zijn, voorkomt God bij hen allen door de wet, dat zij uiterlijk hun slechtheid met werken niet verhouden en naar hun moedwil beoefenen. Daartoe geeft St.-Paulus aan de wet nog een taak, bij Romeinen 7, en Gal. 2[37]: Dat die de zonde leert onderkennen[38], opdat het de mens bemoedigt tot genade en tot het geloof in Christus. Zo doet ook Christus bij Mattheüs, 5, waar hij leert, dat men het kwade niet moet wederstaan, waarmede hij de wet uitlegt, en onderwijst hoe een ware christen geschikt behoort te zijn en moet zijn, zoals wij verder nog zullen horen.

Ten vierde: Tot het rijk der wereld of onder de wet behoren allen die geen christenen zijn. Want er geloven maar weinigen en dat weinige deel houdt zich aan christelijke

[37] Galaten, 2: 15-16, hoewel nauwelijks geciteerd wordt.
[38] Romeinen, 7: 7. Hier eindigt het citaat.

maatstaven, namelijk dat het het kwade niet wederstreeft. Ja, opdat het zelf geen kwaad doet, heeft God hun buiten de christelijke staat en Gods Rijk een ander gezag verschaft en hen onder het zwaard geworpen, opdat - hoewel zij graag zouden willen - zij hun slechtheid toch niet konden uitvoeren; en mochten zij het uitvoeren, dat zij het niet zonder angst, noch met vrede en geluk zouden kunnen, zoals men een wild, kwaad dier met kettingen en banden vasthoudt, opdat het bijten noch verscheuren kan naar zijn aard, ook al zou het dat graag willen. Een tam, kalm dier heeft die behoefte niet, en zonder ketting en band is het niettemin onschadelijk.

Want wanneer dat niet zo zou zijn, terwijl de hele wereld boosaardig is, en er onder duizenden nauwelijks een ware christen is, zou de een de ander opvreten, zodat niemand vrouw en kind kon zien, zich kon voeden en God dienen, zodat de wereld woest zou worden. Daarom heeft God de twee soorten gezag verordineerd: het geestelijke, hetwelk aan christenen en vrome lieden macht geeft door de Heilige Geest onder Christus; en het wereldlijke, hetwelk bij de niet-christenen en bozen moet voorkomen dat zij uiterlijk strijd moeten voeren en stil zijn zonder hun dank[39]. Zo ook duidt St.-Paulus het wereldlijke zwaard, bij Romeinen, 13[40], en zegt hij: Niet de goede, doch de kwade werken moet men vrezen. En Petrus[41] zegt: Het is gegeven tot wraak over de kwaden.[42]

Wanneer nu iemand de wereld naar het evangelie zou willen regeren, en al het wereldlijke recht en het zwaard zou willen opbergen, onder het voorwendsel dat iedereen gedoopt en christen is, onder dewelken het evangelie noch recht noch zwaard wil hebben, ook niet wanneer het nodig is, en liever

---

[39] “und still seyn on yhren danck”. Vertaling onzeker. Wellicht is ‘huns ondanks’ bedoeld.
[40] Romeinen, 13: 3.
[41] Onduidelijk. Daar staat het niet. Wel in Psalmen, 149: 6-7; en in 2 Thessalonicensen, 1: 8; alsook bij Jezus Sirach, 39: 34.
[42] Hier eindigt het citaat.

raadgeving, want zou hij dan zelf doen? Hij zou de wilde, boze dieren hun banden en ketenen afnemen, zodat ze iedereen zouden verscheuren en toebijten, en daarnevens voorwenden dat het fijne, rustige diertjes zijn. Ik zou het echter wel aan mijn wonden voelen. Zo zouden de kwaden onder de christelijke naam de evangelische vrijheid misbruiken, hun streken bedrijven en zeggen, dat zij christenen zijn en aan geen enkele wet, noch zwaard onderworpen, zoals thans reeds sommigen razen en gek doen.

Dezen moet men zeggen, dat het inderdaad waar is, dat christenen om hunszelfs wille geen recht of zwaard onderdanig zijn, noch ze nodig hebben. Doch zie toe, en geeft de wereld eerst vele ware christenen, voordat gij hen christelijk en evangelisch regeert. Dat zult gij echter nimmer doen, want de wereld en de massa is en blijft onchristelijk, al heten allen ook gedoopten en christenen. Doch de christenen wonen (zoals men zegt) ver van elkander vandaan. Daarom verdraagt het zich er in de wereld niet mee, dat een christelijk gezag over de gehele wereld algemeen wordt, ja, ook niet over een land of grote massa. Want van slechteriken zijn er altijd veel meer dan van vromen. Een geheel land of de wereld onder het evangelie te brengen en te regeren, is daarom zo ongeveer als wanneer een herder in een stal wolven, leeuwen, adelaars en schapen bij elkaar zou zetten, en elk vrij onder de anderen liet gaan, en zou zeggen: weid u en wees vroom en vreedzaam onder elkander; de stal staat open; weide hebt gij genoeg; hond en knuppels behoeft gij niet te vrezen. Hier zouden de schapen zich wel vreedzaam houden en zich alzo vreedzaam laten weiden en aansturen, doch zij zouden niet lang leven, noch voor de anderen een dier blijven.

Daarom moet men deze beide regimes met voortvarendheid scheiden en beide laten bestaan. Het ene dat vroom maakt, en het andere dat uiterlijk vrede verschaft en kwade werken weert. Geen is zonder het andere afdoende in de wereld. Want zonder Christus' geestelijke gezag, kan niemand vroom

worden voor God door het wereldlijke gezag. Zo gaat Christus' gezag niet over alle mensen, doch altijd is de christen in de minderheid en is hij midden onder de niet-christenen. Waar nu het wereldlijke gezag zonder wet allen regeert, daar moet ijdele huichelarij zijn, ook al zou dat Gods gebod zelf zijn. Want zonder de Heilige Geest in het hart, wordt niemand echt vroom, hoe hij ook zijn werken verricht. Waar echter het geestelijke gezag alleen regeert over land en mensen, daar raakt het kwade onbeteugeld en wordt ruimte gegeven aan alle misdaad. Want de gewone wereld kan het niet aannemen, noch begrijpen.

Daar ziet gij nu waar Christus' woorden betrekking op hebben, zoals wij hierboven verteld hebben, vanuit Mattheüs, 5[43], namelijk dat de christenen niet moeten rechtspreken[44], noch het wereldlijke zwaard onder zich hebben. Feitelijk zegt hij het slechts tegen zijn geliefde christenen. Alleen zij nemen het dan ook aan en doen ook aldus, en maken er geen rede uit, zoals de sofisten, doch zijn in hun hart zo door de geest genatuurd, dat zij niemand iets slechts aandoen, en van iedereen gewillig iets verkeerds lijden. Wanneer nu iedereen in de wereld christen was, dan hielden zij zich aan al deze woorden en deden aldus. Nu zij echter niet-christenen zijn, houden zij zich niet aan die woorden en doen zij ook niet aldus, want zij behoren tot het andere gezag, waar men de niet-christenen uiterlijk dwingt en dringt tot vrede en tot het goede. Daarom heeft ook Christus geen zwaard gevoerd, en heeft er in zijn Rijk ook geen ingezet. Want Hij is een koning over de christenen en regeert zonder wet; alleen door Zijn Heilige Geest. En hoewel Hij het zwaard bevestigt, heeft Hij het toch niet gebruikt. Want het dient niet tot Zijn Rijk, waar ijdele vromen in zijn. Vandaar dat David in vroegere tijden niet de tempel mocht bouwen, omdat hij veel bloed had vergoten en het zwaard had gevoerd. Niet dat hij dat onterecht had gedaan, doch omdat hij niet Christus' figuur kon

---

[43] Onduidelijk, want daar staat het niet. Het dichtste bij komt Mattheüs, 10: 26.
[44] "rechten".

zijn die zonder zwaard een vreedzaam rijk kan hebben. Doch Salomo moest het doen, hetgeen op zijn Duits wil zeggen: vrederijk ofwel vreedzaam, die een vreedzaam rijk had, opdat het waarlijke, vreedzame Rijk van Christus met het ware vrederijk en Salomo kon worden aangeduid. Zo hoort men ook bij de gehele bouw van de tempel nergens ijzer[45], zo spreekt de tekst.[46] Dit alles, omdat Christus zonder dwang en drang, zonder wet en zwaard, een vrijwillig volk moet hebben.

Das meynen die propheten ps .10 9. Seyn volck wer-
den seyn die freywilligen. Vnd Jsaia .11. Sie werden nit
tödten noch schaden auff meynem gantzen heyligē berge.
Vnd Jsaia .2. Sie werden yhre schwerdter zů pflůgscha-
ren/vnd yhr lantzen zů sicheln machen/vnd wirt niemant
widder den andern eyn schwerd auffheben/ sich nitt mehr
vleyssen zů streytten ꝛc. Wer diße vnd der gleychē sprůche

Dat menen de profeten. Psalmen, 109: Uw volk zullen de vrijwilligen zijn.[47] En Jesaja, 11: Zij zullen noch doden, noch schaden op mijn ganse heilige berg.[48] En Jesaja, 2[49]: Zij zullen hun zwaarden tot ploegscharen en hun lansen tot sikkels maken, en niemand zal tegen de ander een zwaard opheffen, zich niet meer twisten en strijden, et cetera. Wie deze en dergelijke spreuken zo ver wil oprekken als Christus’ naam er maar in genoemd wordt, die zou de Schrift geheel miskennen, want ze zijn slechts gezegd door de ware christen. Die doen onder elkander zeker aldus.

Ten vijfde, zegt ge hier: Als nu de christenen het wereldlijke zwaard rechtens niet nodig hebben, waarom spreekt

[45] Hier eindigt het citaat.
[46] 1 Koningen, 6: 7.
[47] Daar staat het niet.
[48] Vrije weergave van Jesaja, 11: 9.
[49] Jesaja, 2: 4.

dan Paulus bij Romeinen, 13[50], tot alle christenen: Alle zielen zijn onderdaan van de macht en de overheid? En St.-Petrus[51]: Wees onderdaan van alle menselijke ordening, et cetera, zoals hierboven verteld is? Antwoord: Nu heb ik gezegd, dat de christenen onder elkander en bij zichzelf en voor zichzelf geen recht, noch het zwaard behoeven. Want zij hebben het niet nodig en is hun niet van nut. Doch omdat een ware christen op aarde niet zichzelf, doch zijn naaste liefheeft en dient, zo doet hij uit de aard van zijn geest ook datgene wat hij niet nodig heeft, doch wat zijn naaste van nut is en nodig heeft. Nu het zwaard een groot en noodzakelijk nut heeft in de gehele wereld, dat vrede behoudt, zonde bestraft, en de slechteriken weert, stelt hij zich allergewilligst onder de leiding van het zwaard, geeft schatting, eert de overheid, dient, helpt en doet alles wat hij kan wat voor de macht bevorderlijk is, opdat die in zwang en bij eer en vrees behouden blijft, hoewel hij daar voor zichzelf geenszins behoefte aan heeft, noch het nodig heeft. Want hij houdt in het oog wat voor anderen nuttig en goed is, zoals Paulus leert, bij Efeziërs, 5[52].

Net zoals hij ook alle andere werken der liefde doet, waarvan hij niets nodig heeft, want hij bezoekt de zieken niet om reden dat hij er zelf gezond van wordt. Dat hij iemand spijzigt, heeft niet als reden dat hij zelf spijs nodig heeft. Zo ook dient hij de overheid niet omdat hij die nodig heeft, doch omdat de anderen haar nodig hebben, zodat ze beschut wordt en de slechteriken niet erger worden. Want hij heeft daardoor niets tekort, en een dergelijke dienst schaadt hem niet, doch brengt de wereld groot nut. En zou hij het niet doen, dan deed hij niet als een christen en bovendien tegen de liefde, en ook gaf hij dan een slecht voorbeeld aan de anderen die evenmin een overheid wilden lijden, ook al waren ze geen christenen. Daarmede kreeg het evangelie een bijsmaak, als zou het oproer onderwijzen en

[50] Romeinen, 13: 1.
[51] 1 Petrus, 2: 13.
[52] Daar staat het evenwel niet. Zie eventueel: Efeziërs, 6: 11-13.

eigenzinnige mensen vormen, die niemand tot nut en dienstbaar wilden zijn, daar het immers een christen tot andermans knecht maakt. Daarom gaf Christus, bij Mattheüs, 17[53], de belasting-penning, om hen[54] niet te ergeren, en hij die toch niet nodig heeft.

Zo ziet gij ook in de woorden van Christus, hierboven bij Mattheüs 5 aangeduid, dat hij leert hoe de christenen onder elkander geen wereldlijk zwaard, noch recht moeten hebben. Hij verbiedt echter niet, dat men diegenen moet dienen en onderdaan zijn, die het wereldlijke zwaard en recht hebben. Doch veel meer, daar gij ze niet nodig hebt, noch hebben moet, moet gij hen dienen die niet zo hoog zijn gekomen als gij, en ze nog nodig hebben. Hoewel gij niet nodig hebt dat men uw vijand straft, zo mag echter uw zieke naaste het wel. Die moet gij helpen, opdat hij vrede heeft en zijn vijand aangestuurd wordt, hetwelk niet mag geschieden opdat de macht en de overheid hem dan eert, en vrees inboezemt. Christus zegt dus niet, dat gij de macht niet moogt dienen, noch onderdaan moogt zijn, doch gij moet het kwaad niet wederstreven, als zou hij zeggen: stel u zodanig op, dat gij alles lijdt, opdat gij de macht niet nodig hebt zodat deze u helpt en dient, of tot nut of noodzaak is. Doch omgekeerd, opdat gij hem helpt, dient, en tot nut en noodzaak zijt. Ik acht u hoger en veel te edel, dan dat gij hem[55] nodig hebt, doch hij moet u nodig hebben.

Ten zesde, zo vraagt gij, of dan ook een christen het wereldlijke zwaard mag voeren en de slechteriken straffen, terwijl Christus' woord zo hard en helder luidt: Gij zult het kwade niet wederstaan, dat de sofisten er een redenering uit hebben moeten formeren. Antwoord: Gij hebt thans twee aspecten gehoord. Het ene, dat onder de christenen het zwaard niet zijn kan. Daarom kunt gij het over en onder de christenen niet voeren, die het niet nodig hebben. Daarom moet ge met de

---

[53] Mattheüs, 17: 24-27.
[54] Bedoeld zal zijn: de belastingheffers van Kapernaum.
[55] De macht.

vraag op naar de andere groepen die geen christenen zijn, of die het daar zelf christelijk mogen gebruiken. Dan is er het andere aspect, dat gij verschuldigd zijt om het zwaard te dienen en te voederen waarmede gij kunt, hetzij met lichaam, goed, eer en ziel. Want het is een werk dat gij niet nodig hebt, doch geheel nuttig en noodzakelijk voor de gehele wereld en uw naasten. Wanneer gij daarom ziet, dat er gebrek is aan beulen, politie-mannen[56], rechters, heren of vorsten, en ge u geschikt acht, dient ge uw daartoe aan te bieden en te solliciteren, opdat de vereiste macht niet veracht en mat wordt, of ondergaat. Want de wereld kan en mag die niet geraden zijn[57].

De reden is als volgt. Want in dat geval ging gij gans in vreemde dienst en werken, die niet u, noch uw goed of eer, doch slechts de naaste en anderen tot nut zijn, en deed gij het niet met de betekenis[58] dat ge u wilde wreken, of kwaad met kwaad wilde vergelden, doch ten gunste van uw naaste en tot het behoud, de bescherming en de vrede der anderen. Want voor uzelf blijft gij bij het evangelie en voegt gij u naar Christus' woord, door gaarne de klap op uw andere wang te lijden, de mantel met de rok te laten gaan[59], wanneer het u en uw zaak betreft. Zo gaan beide prima samen, namelijk dat ge tegelijkertijd Gods Rijk en het rijk der wereld genoeg doet, uiterlijk en innerlijk; tegelijkertijd kwaad en onrecht lijdt, en toch kwaad en onrecht straft; tegelijkertijd het kwaad niet wederstaat, en toch wederstaat. Want met het ene zorgt gij voor uzelf en het uwe, en met het andere voor de naaste en voor het zijne. Voor uzelf en voor het uwe voegt gij u naar het evangelie, en lijdt ge onrecht

---

[56] "böttel". Vermoedelijk is 'büttel' bedoeld. Ook: 'gemeentedienaar' en 'duvelstoejager'.

[57] "geratten". Vertaling onzeker. Luther gebruikt dit woord ook in het 3e couplet van zijn geestelijk lied 'Es wollt uns Gott genedig seyn', als volgt: "Es dancke Gott und lobe dich / das volck ynn guten thaten, / Das land bringt frucht und bessert sich, / deyn wort ist wol geratten."

[58] "meynũg".

[59] Lukas, 6: 29.

als een ware christen voor uzelf. En voor de anderen en aan het hunne voegt gij u naar de liefde en lijdt ge geen onrecht voor uw naaste, hetgeen het evangelie niet verbiedt, ja, veeleer gebiedt op andere vindplaatsen.

Op die wijze hebben alle heiligen vanaf de aanvang der wereld het zwaard gevoerd. Adam met zijn nakomelingen. Zo ook voerde Abraham het, toen hij Lot, de zoon van zijn broeder redde[60] en de vier koningen versloeg, bij Genesis 14[61], terwijl hij toch geheel en al een evangelisch man was. Aldus sloeg Samuel, de heilige profeet, de koning Hagag[62], bij 1 Richteren: 15[63]. En Elias, de profeet, Baal, bij 3 Richteren: 18[64]. Zo ook hebben Mozes, Jozua, de kinderen van Israël, Simson, David en alle koningen het gevoerd, en voerden zij het in het Oude Testament. Zo ook Daniël en zijn metgezellen Ananias, Azarias en Misaël te Babylon. Zo ook Jozef in Egypte, et cetera.

Mocht iemand het echter willen doen voorkomen, dat het Oude Testament is opgeheven en niet meer geldt, dan stelt men, dat men daarom de christenen een dergelijk voorbeeld niet kan voordragen. Ik antwoord, dat dat niet zo is. Want St.-Paulus spreekt bij 1 Korinthiërs, 10[65]: Zij hebben dezelfde geestelijke spijs gegeten en drank gedronken van de rots die Christus is, als wij. Dat wil zeggen, zij hebben dezelfde geest en geloof in Christus gehad[66] die wij hebben, en zijn evenzeer christenen geweest als wij. Waaraan zij derhalve goed hebben gedaan, en daaraan doen alle christenen goed, vanaf de aanvang der wereld, tot aan het einde. Want tijd en uiterlijke wandel scheiden niets onder de christenen. Ook is het niet waar, dat het Oude Testament eveneens is opgeheven opdat men zich er niet

---

[60] Genesis, 14:16.
[61] Genesis, 14: 12-16.
[62] Lees: ‘Agag’.
[63] Daar staat het niet. Lees: 1 Samuel, 15: 32-33.
[64] Daar staat het niet. Zie eventueel: 1 Koningen, 18:40.
[65] 1 Korinthiërs, 10: 3-4.
[66] Hier eindigt het citaat.

aan zou houden, of dat degenen die zich er allemaal aan hielden, onrecht doen, zodat St.-Hiëronymus[67] en vele anderen een misstap hebben begaan. Doch het is dusdanig opgeheven, dat men vrij is om te doen en te laten, en het niet meer nodig is om zich er op straffe van verlies van zijn ziel aan te houden, zoals dat toen het geval was.

Want Paulus zegt, bij 1 Korinthiërs, 7[68], en bij Galaten, 6[69], dat noch voorhuid, noch besnijdenis iets anders betekent, dan een nieuw schepsel in Christus. Dat wil zeggen, dat het niet een zonde is om een voorhuid te hebben, zoals de Joden meenden, en evenmin een zonde om zich te besnijden, zoals de heidenen meenden, doch beide zijn vrij en goed, voor wie het zodanig doet dat hij niet meent daardoor vroom of zalig te worden. Zo zit het ook met alle andere aspecten van het Oude Testament, dat het niet onjuist is voor wie ze laat, noch onjuist voor wie ze doet, doch alles is vrij en goed om te doen en te laten. Daar waar het voor de naaste nuttig of noodzakelijk is voor zijn zaligheid, is het noodzakelijk dat men zich aan alle houdt. Want iedereen is verschuldigd om te doen wat voor zijn naaste nuttig en noodzakelijk is, ongeacht of het om het Oude of Nieuwe Testament gaat, en ongeacht of het een Joodse of heidense kwestie is, zoals Paulus leert, bij 1 Korinthiërs, 12[70]. Want de liefde gaat door alles en boven alles, en beoogt slechts wat voor anderen nuttig en noodzakelijk is, en vraagt niet of het oud of nieuw is. Zo zijn ook de voorbeelden van het zwaard vrij, zodat gij ze moogt volgen of niet. En waar gij ziet dat uw naaste behoeftig is, daar brengt de liefde u ertoe om noodzakelijkerwijze datgene te doen wat u anderszins vrijstaat om te doen en te laten. Alleen moet ge daardoor niet bedenken

---

67 Vermoedelijk zinspeelt Luther op Hiëronymus' vertaling van de Bijbel in het Latijn, die bij hem en anderen veel kritiek losmaakte.
68 1 Korinthiërs, 7: 19.
69 Galaten, 6: 12-13.
70 Onduidelijk. Daar staat het niet.

dat gij er vroom of zalig door wordt, zoals de Joden door hun werk zich aanmaten. Gij moet het daarentegen bij het geloof laten, dat u zonder werk tot een nieuw schepsel maakt.

En dat wij het ook door het Nieuwe Testament bewijzen, staat hier vast: Johannes de Doper, bij Lukas, 3[71], die zonder twijfel over Christus moest getuigen, tonen en leren. Dat wil zeggen, dat zijn leer slechts nieuwtestamentisch en evangelisch moest zijn, en aan Christus een echt volmaakt volk moest toevoeren, die zelf het ambt der krijgslieden bevestigt, en tot hen spreekt, dat zij met hun bezoldiging genoegen moeten nemen. Zou het nu onchristelijk zijn geweest om het zwaard te voeren, dan had hij hen erom bestraft, en hun gezegd hebben, zowel de soldij als het zwaard te laten varen, of had hij hun niet goed de christelijke staat onderwezen. Alsook bij St.-Petrus, waar hij tegen Cornelius[72], bij Handelingen, 10[73], over Christus predikt. Hij[74] zei tegen hem, dat hij zijn ambt niet moest verlaten, wat deze toch gedaan zou hebben, omdat het hem hinderlijk was geweest in zijn christelijke staat. Daar komt nog bij, dat voordat hij nog gedoopt was, de Heilige Geest op hem neerdaalde.[75] Ook looft hem St.-Lukas[76] als een vroom man voor St.-Petrus’ preek, en berispt hij hem er niet om, dat hij de hoofdman was van de krijgslieden en van de heidense keizer. Hetgeen nu de Heilige Geest bij Cornelius gelaten heeft voor wat het is, en niet bestraft heeft, maakt het redelijk dat ook wij niet straffen, en het laten voor wat het is.

---

[71] Lukas, 3: 14. Doch alleen de passage over de bezoldiging staat daar; zie iets verderop.
[72] Romeins legerofficier.
[73] Handelingen, 10: 34-44. Daar wordt echter niet gesproken over Cornelius’ ambt.
[74] Petrus.
[75] Handelingen, 10: 44.
[76] Niet duidelijk waar dit geweest zou moeten zijn.

Hetzelfde voorbeeld geeft ook de hoofdman der Moren, kamerling[77], bij Handelingen, 8[78], wien Philippus de evangelist bekeert en doopt. Hij liet hem in zijn ambt blijven en wederom naar huis gaan, die toch bij de koningin in het Morenland zonder zwaard niet zo’n machtig ambtenaar kon wezen. Zo was het ook met de landvoogd in Cyprus, Paulus Sergius, bij Handelingen, 13[79], bekeerd door St.-Paulus, die hem toch landvoogd onder en boven heidenen liet blijven. Evenzo hebben veel heilige martelaren gedaan, die - aan de Romeinse heidense keizers gehoorzaam -, onder hen ten strijde trokken en zonder twijfel ook mensen wurgden om vrede te willen houden, zoals men over St.-Moritz[80], Achatius, Gereon[81] en vele anderen onder de keizer Julianus vertelt.[82]

Bovendien ligt er de heldere, sterke tekst van St.-Paulus, bij Romeinen, 13[83], waar hij zegt: De macht is door God verordineerd.[84] En ook: De macht draagt niet vergeefs het zwaard. Het is Gods dienares, u ten goede, een wreekster over hem die kwaad doet.[85] Wees liever niet zo schaamteloos, dat gij wilt zeggen dat een christen niet datgene mag voeren wat Gods feitelijke werk, ordening en schepping is. Anders zoudt gij ook moeten zeggen, dat een christen niet zou moeten eten of drinken, noch huwen, omdat ook dat Gods werk en ordening is. Is het evenwel Gods werk en schepping, dan is het goed, en is het aldus goed dat iedereen het christelijk en zalig kan

---

[77] “Eunuchus”.
[78] Handelingen, 8: 36-38.
[79] Handelingen, 13: 12.
[80] Ook: St.-Mauritius.
[81] Deze heiligen waren soldaten die in opstand kwamen tegen de bevelen van hun meerderen, en om die reden met vele aantallen medesoldaten gedood werden.
[82] De strekking van het ‘Evenzo ... gedaan’ is hier niet duidelijk.
[83] Romeinen, 13: 1.
[84] Hier eindigt het citaat.
[85] Romeinen, 13: 4.

gebruiken, zoals Paulus zegt, bij 2 Timotheüs, 4[86]: Alle schepping van God is goed, en niets moet worden verworpen[87] door de gelovigen en hen die de waarheid kennen. Onder alle schepselen Gods moet gij niet alleen voedsel en drank, kleding en schoeisel, doch ook macht en onderdanigheid, bescherming en straf laten wezen.

En summa summarum[88]: Omdat St.-Paulus hier zegt, dat de macht de dienares van God is, moet men die niet alleen aan de heidenen laten, doch bruikbaar laten zijn bij alle mensen. Wat is er gezegd? Ze is in die mate Gods dienares, en de macht is van nature dusdanig, dat men God daarmede kan dienen? Nu ware het gans onchristelijk om te zeggen, dat er een godsdienst zou kunnen zijn die een christenmens niet zou behoren te doen, of zou moeten doen, daar godsdienst niemand zo eigen is als de christen. En ook zou het wel goed en noodzakelijk zijn, dat alle vorsten echt goede christenen waren. Want het zwaard en de macht als een bijzondere godsdienst betaamt een christen geheel, vóór al het andere op aarde. Daarom moet gij het zwaard of de macht op waarde schatten, net zoals de huwelijkse staat of het werk op de akker, of enig ander handwerk, eveneens door God ingezet. Zoals nu een man God kan dienen in de huwelijkse staat, bij het werk op de akker of bij handwerk, tot nut van de anderen; en dienen moet wanneer zijn naaste dat nodig heeft, zo kan hij ook in de macht God dienen, en moet hij daarin dienen waar de nooddruft van de naaste dat vereist. Want zij[89] zijn Gods dienaren en handwerkslieden die het kwade straffen en het goede beschermen. Doch het moet ook vrijstaan

86 Bedoeld zal zijn: 1 Timotheüs, 4: 4.

87 Hier eindigt het citaat.

88 ‘Alles samengevat’.

89 Niet duidelijk op wie dit betrekking heeft. In de oude Duitse werken wordt, net als in dit werk, wel vaker onnauwkeurig met persoonsvormen omgesprongen. Waarschijnlijk te lezen als enkelvoud.

om het te laten waar het niet nodig is, net zoals huwen en akkerwerk bedrijven vrijstaat waar het niet nodig is.

Ge zult zeggen: Waarom hebben Christus en de apostelen het dan niet gevoerd? Antwoord, zeg mij, waarom heeft Hij niet ook een vrouw genomen, of is Hij schoenlapper of kleermaker geworden? Wanneer nu een stand of ambt niet goed zou zijn dat Christus niet zelf gehad heeft, waar zouden dan alle standen en ambten blijven, uitgezonderd het predikerambt, omdat Hij alleen dát gehad heeft? Christus heeft Zijn ambt en stand gehad, en daarmede heeft Hij geen andere stand verworven. Het paste Hem niet het zwaard te voeren, want Hij moest slechts het ambt uitoefenen waardoor Zijn Rijk geregeerd wordt, en dat feitelijk tot Zijn Rijk dient. Nu behoort niet tot Zijn Rijk dat Hij gehuwd, schoenlapper, kleermaker, akkerman, vorst, beul of politieman is. En niet door het zwaard, noch door wereldlijk recht, doch slechts door Gods woord en geest, worden de zijnen inwendig geregeerd. Welk ambt Hij indertijd ook heeft uitgeoefend en nog steeds uitoefent, wordt steeds door de Geest en Gods woord gegeven. En in dat ambt moeten de apostelen en alle geestelijke regenten Hem navolgen. Want zij hebben aan het geestelijke zwaard, aan het woord Gods wel zo veel te doen om hun handwerk goed uit te oefenen, dat zij het wereldlijke zwaard wel moeten opgeven, en het aan anderen laten die niet hoeven te prediken. Ook al is het niet tegen hun stand om het te gebruiken, zoals gezegd is, want eenieder moet zijn beroep en werk verzorgen.

Dus al heeft Christus niet het zwaard gevoerd, noch erover geleerd, toch is het genoeg dat Hij het niet verboden of aangegord heeft, doch bevestigd heeft; zoals het ook genoeg is dat Hij niet de huwelijkse staat heeft gevoerd, doch bevestigd heeft, hoewel Hij geen vrouw heeft genomen, noch er iets over geleerd heeft. Want Hij moest zich alom bewijzen met een dusdanige stand en werk dat die feitelijk slechts tot Zijn Rijk dienden, opdat er niet een reden en nuttig voorbeeld aan ontleend worde om te leren en te geloven dat Gods Rijk niet

zonder huwelijk, zwaard en dergelijke uiterlijke dingen zou kunnen bestaan (want Christus’ voorbeeld dwingt noodzakelijkerwijze), terwijl het toch slechts door Gods woord en Geest bestaat. Hetwelk Christus’ eigenlijke ambt is geweest en zijn moest, als de opperste koning in Zijn Rijk. Nu echter niet alle christenen hetzelfde ambt[90] hebben (hoewel zij dat wel kunnen hebben), is het redelijk dat zij een ander, uiterlijk ambt hebben, waarmede God eveneens gediend kan worden.

Uit dit alles volgt nu, hoe het juiste begrip ligt in het woord van Christus, bij Mattheüs, 5[91]: Gij moet het kwade niet wederstreven[92], et cetera, namelijk dat een christen zo vaardig moet zijn, dat hij al het kwade en onrecht lijdzaam ondergaat[93], zich niet wreekt, en zich ook niet voor het gerecht indekt[94], doch helemaal niets nodig heeft aan wereldlijke macht en recht voor zichzelf. Voor anderen evenwel mag en moet hij wreken, recht en bescherming en hulp zoeken, en daartoe doen wat hij vermag. Zo moet ook de macht hetzij door deze zelf, hetzij door de stimulans van anderen, zonder zijn eigen klacht[95], hem zoeken en stimuleren, helpen en beschutten. Waar deze dat niet doet, moet hij zich laten kwellen en schenden, en niemand verkeerd wederstaan, zoals Christus’ woorden luiden.

En wees gij er zeker van, dat deze leer van Christus niet een raad voor de volmaakten is, zoals onze sofisten lasteren en liegen, doch een algemeen streng gebod voor alle christenen. Opdat gij weet, wie er allemaal heidenen zijn onder de christelijke namen, die zich wreken, of voor het gerecht proces voeren en twisten om hun goed en eer. Daar komt niets anders uit, dat zeg ik u. En keer u niet tegen de massa en de algemene mores. Want er zijn weinig christenen op aarde, twijfel daar niet aan.

---

[90] Als dat van Christus.
[91] Mattheüs, 5: 39.
[92] Hier eindigt het citaat.
[93] “leyde”.
[94] “sich schüʒe”.
[95] In de zin van ‘stemverheffing’.

Daarenboven is Gods woord iets anders dan de algemene mores.

Want hier ziet gij, dat Christus niet de wet opheft, aangezien hij spreekt: Gij hebt gehoord, dat gezegd is tot de vorigen: een oog voor een oog. Ik echter zeg u, dat u het kwade niet moet wederstaan[96], et cetera. Hij legt integendeel het begrip van de wet uit, hoe die verstaan moet worden. Alsof hij wilde zeggen: Gij Joden meent, dat het voor God juist en goed gedaan is, wanneer gij het uwe met recht terughaalt, en u zich erop verlaat, dat Mozes gezegd heeft: een oog voor een oog[97], et cetera. Ik zeg u echter, dat Mozes deze wet om de kwaden heeft gegeven, die niet tot Gods Rijk behoren; opdat zij zichzelf niet wreken of erger doen, doch door zulk uiterlijk recht gedwongen worden om het kwade na te laten, en toch onder een uiterlijk recht en gezag vallen, onder de macht. Gij evenwel moet u zo gedragen, dat gij zulk recht noch nodig hebt, noch vreest. Want hoewel de wereldlijke overheid een wet moet hebben waarnaar zich de ongelovigen richten, en die ze ook zelf goed kan gebruiken om anderen ernaar te richten, moet gij die toch voor uzelf en in uw aangelegenheden niet zoeken, noch gebruiken, want gij hebt het hemelrijk. Daarom moet gij het aardrijk laten aan wie het van u afneemt.

Zie, daar ziet ge, hoe Christus' woorden er niet op duiden dat Hij de wetten van Mozes opheft, of de wereldlijke macht verbiedt. Hij trekt daarentegen de zijnen eruit, opdat zij ze aan hen laten die recht nodig hebben, te weten de ongelovigen, dewelken zij toch ook met zulk recht mogen dienen, omdat het niet-christenen zijn en men niemand tot het christendom kan dwingen. Dat echter Christus' woorden alleen op de zijnen slaan, wordt hieruit duidelijk dat hij nadien zegt: Gij moet uw vijanden liefhebben[98], en volmaakt zijn, zoals uw

---

[96] Mattheüs, 5: 38-39.
[97] Exodus, 21: 24-25.
[98] Mattheüs, 5: 44.

hemelse Vader[99]. Wie echter zijn vijanden liefheeft en volmaakt is, die laat de wet liggen en heeft zelf niet nodig dat hij een oog om een oog vordert. Hij weert echter ook niet de niet-christenen, die hun vijand niet liefhebben en die[100] willen gebruiken. Ja, hij helpt dat dergelijke weten de kwaden grijpen, opdat zij niets ergers doen.

Zo is nu (meen ik) het woord van Christus verenigd met de spreuken die het zwaard inzetten. En dat de opvatting deze is, dat geen christen het zwaard mag voeren of aanroepen voor zichzelf en zijn aangelegenheden. Doch voor iemand anders mag en moet hij het voeren en aanroepen, opdat het slechte gekanaliseerd en vroomheid beschut worde. Net zoals de Heer ook op dezelfde plek zegt: Een christen behoort niet te zweren[101], doch zijn woord moet gelden: ja is ja, en neen is neen.[102] Dat wil zeggen, voor zichzelf en uit eigen wil en behoefte behoort hij niet te zweren. Doch wanneer de nood, het nut en de zaligheid of Gods eer het vereisen, moet hij zweren. Zo heeft hij ten dienste van iemand anders de verboden eed nodig, net zoals hij voor iemand anders het verboden zwaard nodig heeft, net zoals Christus en Paulus dikwijls zweren om hun leer en getuigenis voor de mens nuttig en geloofwaardig te maken, zoals men doet en doen mag in de verbintenissen en verdragen, et cetera, waarover Psalmen, 62[103], spreekt: Zij worden geloofd, die bij Zijn naam zweren.

Hier vraagt gij verder, of dan ook de politiemannen, beulen, juristen, pleiters en wat dies meer zijn, christenen kunnen zijn en een zalige staat hebben. Antwoord: Wanneer de macht en het zwaard een godsdienst zijn, zoals hiervoor is aangetoond, zo moet ook al datgene godsdienst zijn wat nodig

---

99 Mattheüs, 5: 48.
100 Waarschijnlijk wordt de wet bedoeld.
101 Mattheüs, 5: 34.
102 Mattheüs, 5: 37.
103 Onduidelijk. Het citaat is daar niet te vinden.

is om de macht en het zwaard te hanteren. Er moet iemand zijn, die de bozen vangt, aanklaagt, wurgt en ombrengt, en de goeden beschut, verontschuldigt, verantwoordt en overreedt. Wanneer gij het daarom doet in de mening dat gij niet uzelf daarin zoekt, doch slechts om het recht en de macht te helpen handhaven, opdat de bozen gedwongen worden, is het u zonder gevaar en moogt gij het aanwenden, zoals iemand anders een ander handwerk, en u daarmede in leven houden[104]. Want zoals het gezegd is, de liefde voor de naaste slaat geen acht op wat van haarzelf is, en ziet ook niet hoe groot of gering, doch van welk nut en welke noodzaak de werken zijn voor de naasten of het algemeen.

Vraagt gij: Wat? Mag ik dan niet voor mijzelf en voor mijn zaak het zwaard hanteren, van mening dat ik daarmede niet het mijne zoek, doch dat het kwaad wordt gestraft? Antwoord: Zulk een wonder is niet onmogelijk, doch zeer zeldzaam en gevaarlijk. Waar de geest zo rijk is, daar zou het kunnen geschieden. Want zo lezen wij over Simson, bij Richteren, 15[105], dat hij zei: Ik heb hun gedaan, wat zij mij gedaan hebben. Doch daarentegen zegt Spreuken, 24[106]: Zeg niet: ik zal hem doen, zoals hij mij gedaan heeft. En bij 20[107]: Zeg niet: ik zal hem het kwade vergelden.[108] Want Simson was er door God toe opgeroepen, dat hij de Filistijnen zou plagen en de kinderen Israëls zou redden, en ook al rekende Hij het hem toe[109], dat hij zijn zaak voorwendde, deed hij het toch niet om zichzelf te wreken of het zijne na te streven, doch anderen ten dienste en tot straf van de Filistijnen. Doch dat voorbeeld zal niemand volgen, tenzij hij een ware christen is en vol van Geest. Waar het verstand ook zo doen wil, zal het wel voorwenden dat het

[104] "neeren".
[105] Richteren, 15: 11.
[106] Spreuken, 24: 29.
[107] Spreuken, 20: 22.
[108] Hier eindigt het citaat.
[109] "ob er nu wol ursach an yhn nam". Vertaling onzeker.

niet het zijne zoekt, doch in beginsel zal het foutief zijn. Want zonder genade is niets mogelijk. Wordt daarom van tevoren als Simson, dan kunt ge ook doen zoals Simson.

Het tweede deel.

Hoe ver de wereldlijke overheid zich uitstrekt.

Hier komen wij bij het hoofdthema van dit sermoen. Want nadat wij geleerd hebben dat de wereldlijke overheid op aarde moet zijn, en hoe men die christelijk en zalig moet inzetten, moeten wij nu leren hoe lang haar arm en hoe ver haar hand reikt, opdat ze zich niet te ver uitstrekke en ingrijpt in Gods Rijk en regime. En dat is wel nodig om te weten, want ondraaglijke en gruwelijke schade volgt daaruit, waar men haar te veel ruimte geeft, en ook is het niet zonder schade, waar ze te eng begrensd is. Hier straft ze te weinig, daar straft ze te veel, hoewel het draaglijker is dat ze aan de ene kant zondigt en te weinig straft, aangezien het altijd beter is een boef te laten leven, dan een vrome man te doden, nu de wereld toch boeven heeft en boeven wil hebben, doch te weinig vromen heeft.

Ten eerste moet worden opgemerkt, dat de twee delen van Adams kinderen, waarvan het ene in Gods Rijk onder Christus, het andere in het wereldrijk onder de overheid is (zoals hierboven gezegd is), tweeërlei wetten hebben. Want elk afzonderlijk rijk moet zijn wet en zijn recht hebben, en zonder wet kan geen rijk, noch gezag bestaan, zoals de dagelijkse ervaring dat genoegzaam aantoont. Het wereldlijke gezag heeft wetten die niet verder strekken dan tot lichaam en goed, en wat er op aarde uiterlijk is. Want over de ziel kan en wil God niemand laten regeren, dan alleen Hijzelf. Waar dan ook wereldlijke macht zich aanmatigt om de zielswet te geven, daar tast hij God en Zijn gezag aan, en misleidt en verderft hij slechts de zielen. Dat moeten wij zo duidelijk maken, dat men het zal begrijpen, opdat onze jonkers, de vorsten en bisschoppen zien wat voor een dwazen zij zijn, wanneer zij de mensen met hun wetten en geboden willen dwingen om zus of zo te geloven.

Wanneer men een mens een wet op zijn ziel legt, dat hij zus of zo moet geloven, dan is datgene wat die mens beweert, gewis niet Gods woord. Wanneer Gods woord er niet is, is het ongewis of God iets wil. Want wat hij niet gebiedt, daarvan kan men niet gewis zijn dat het Hem bevalt. Daar is men er zeker van, dat het God niet bevalt. Want Hij wil, dat ons geloof zuiver

Wenn man eyn menschen gesetz auff die seelen legt/ das sie soll glewben sonst oder so / wie der selb mensch fur gibt/ so ist gewißlich da nicht Gottis wortt / Ist Gottis wort nicht da/ so ists vngewiß/ obs Got haben will/ Deñ was er nicht gepeutt/ das kan man nicht gewiß seyn/ das yhm gefalle. Ja man ist gewiß / das es Gotte nicht gefalle/ Denn er will vnßern glawben / bloß vnd lautter alleyn auff seyn gotlich wort gegrund haben / wie er spricht

en alleen op Zijn goddelijk woord gebaseerd is, zoals Hij spreekt, bij Mattheüs, 18[110]: Op deze rots wil ik Mijn Kerk bouwen. En bij Johannes, 10: Mijn schapen horen Mijn stem[111] en kennen Mij, doch de stem van een vreemde horen zij niet, doch zij vluchten voor hem[112]. Daaruit volgt, dat wereldlijke macht de ziel tot de eeuwige dood dringt met zulk een schandelijk gebod. Want hij dwingt datgene als het juiste te geloven, en dat het gewis God welgevallig is, en toch is het ongewis, ja, juist dat is niet welgevallig, omdat er geen duidelijk woord van God in is. Want wie voor juist aanziet wat onjuist of ongewis is, die verloochent de waarheid die God zelf is, en gelooft aan de leugens en dwalingen, en houdt datgene voor juist wat onjuist is.

Daarom is het zeer beslist een dwaas iets wanneer men gebiedt, dat men de Kerk, de vaderen en de concilies moet geloven, terwijl er geen woord Gods bij zit. De apostelen van de

---

[110] Bedoeld is: Mattheüs, 16: 18.
[111] Johannes, 10: 27.
[112] Johannes, 10: 5.

duivel gebieden het, en niet de Kerk. Want de Kerk gebiedt niets, want die weet zeker dat Gods woord is zoals St.-Petrus het zegt[113]: Wie spreekt, spreke als Gods woord.[114] Zij zullen echter bij lange na niet bewijzen, dat de wetten der concilies Gods woord zijn. Veel dwazer is het evenwel, wanneer men zegt, dat de koningen en vorsten en de menigte het aldus geloven. Mijn waarde, wij zijn niet gedoopt op koningen en vorsten, noch op de menigte, doch op Christus en God zelf. Wij noemen ook niet koningen, vorsten of menigte: christenen. De ziel moet en kan door niemand bevolen worden, tenzij deze hem de weg naar de hemel weet te wijzen. Dat echter kan geen mens doen, doch God alleen. Daarom behoort betreffende de aangelegenheden die de zaligheid van de ziel betreffen, niets anders dan Gods woord te worden geleerd en aangenomen.

En wanneer zij net als grote dwazen zijn, moeten zij bekennen, dat zij geen macht over de ziel hebben. Want geen mens kan een ziel doden of levend maken, of hemel of hel beheersen. Hoewel zij dat niet van ons willen geloven, zal Christus daar sterk genoeg van getuigen, zoals Hij spreekt, bij Mattheüs, 10[115]: Vrees niet degenen die het lichaam doden, en daarna niets hebben wat zij doen. Doch vrees degene die, nadat hij het lichaam doodt, macht heeft om hem naar de hemel te verdoemen.[116] Ik meen, dat hier duidelijk genoeg de ziel uit de hand van alle mensen is genomen, en alleen onder Gods macht gesteld is. Zeg mij nu: Hoeveel inzicht moet diegene in zijn hoofd hebben zitten, die aldaar een gebod oplegt waar hij in het geheel geen macht heeft? Wie zou niet hem voor onzinnig houden, die de maan zou gebieden dat hij moet schijnen, wanneer hij dat wil? Hoe goed zou het te rijmen zijn, wanneer degenen te Leipzig ons te Wittenberg, of omgekeerd wij te Wittenberg degenen te Leipzig, geboden zouden willen opleg-

[113] 1 Petrus, 4: 11.
[114] Hier eindigt het citaat.
[115] Mattheüs, 10: 28.
[116] Hier eindigt het citaat.

gen? Men zou gewis nijdige woorden de gebieders tot dank schenken, opdat zij hun hersens zouden vegen en hun gesnoef zouden boeten. Nog steeds handelen onze keizer en verstandige vorsten zo, en laten de paus, bisschoppen en sofisten zich daar naartoe leiden; de ene blind voor de anderen, omdat zij hun onderdanen gebieden, zonder Gods woord, te geloven wie het hun goeddunkt. Niettemin willen zij christelijke vorsten genoemd worden, gesteund door God.

Bovendien mag men ook aanvoeren, dat eeniedere macht slechts daar mag en behoort te handelen, waar hij kan zien, onderkennen, berechten, oordelen, ongedaan maken[117] en veranderen. Want wat zou mij dat voor een rechter zijn, die blind de kwesties wil berechten die hij noch hoort, noch ziet? Zeg mij nu: wie kan de harten zien, onderkennen, berechten, beoordelen en veranderen[118]: een mens? Want dat is alleen God voorbehouden, zoals Psalmen, 7[119], zegt: God doorvorst harten en nieren.[120] Zo is ook de Heer rechter over de mensen. En bij Handelingen, 10[121], staat: God is een kenner van het hart. En bij Jeremia, 1[122], staat: Het menselijk hart is slecht en ondoorgrondelijk. Wie kan het doorgronden? Ik, de Heer, die de harten en nieren doorvorst.[123] Een gerecht behoort en moet heel zeker zijn wanneer het moet oordelen, en alles in een helder licht hebben. Doch de gedachten en de bedoelingen van de ziel kunnen aan niemand anders dan God openbaar zijn. Daarom is het vergeefs en onmogelijk om iemand te gebieden of met macht te dwingen om zus of zo te geloven. Daar hoort een andere aanpak bij. De macht doet niets. En mij verwonderen de

---

117 “wandeln”.
118 “erdern”. Vertaling onzeker. Mogelijk is ‘ändern’ bedoeld.
119 Psalmen, 7: 10.
120 Hier eindigt het citaat.
121 Onduidelijk, daar staat het niet.
122 Bedoeld is: Jeremia, 17: 9-10.
123 Hier eindigt het citaat.

grote dwazen, aangezien zij zelf allen zeggen: De ocultis non iudicat Ecclesia, dus: de Kerk oordeelt niet over verborgen dingen. Als dus het geestelijke regime van de Kerk slechts openbare dingen regeert, onder wie valt dan de onzinnige wereldlijke macht om zulke heimelijke, geestelijke, verborgen dingen die het geloof vormen, te beoordelen en erover te heersen?

Ook heeft eenieder zo zijn eigen risico hoe hij gelooft, en hij moet er voor zichzelf op toezien, dat hij waarlijk gelooft. Want net zomin als een ander voor mij ter helle of naar de hemel kan varen, net zomin kan hij voor mij geloven of niet geloven; net zomin kan hij voor mij de hemel of de hel opendoen of sluiten; net zomin kan hij mij tot het geloof of tot ongeloof drijven. Omdat het eenieder op zijn geweten ligt hoe hij geloof of niet gelooft, en daarmee geen afbreuk wordt gedaan aan de wereldlijke macht, moet hij ook tevreden zijn en voor zijn eigen zaak zorgen, en zus of zo laten geloven zoals men kan en wil, en niemand met geweld dwingen. Want het gaat bij het geloof om een vrije onderneming, waartoe men niemand kan dwingen. Ja, het is een goddelijk werk in de geest, laat staan dat uiterlijke macht het moet afdwingen en voor elkaar moet krijgen. Daar komt ook de algemene spreuk vandaan, die ook bij Augustinus te vinden is: Tot het geloof kan en behoort men niemand te dwingen.[124]

De blinde ellendigen zien er niet op toe, welke vergeefse en onmogelijke dingen zij van plan zijn. Want hoe hard zij ook gebieden, en hoe vasthoudend zij ook tieren, dan nog konden zij de mensen niet verder brengen, dan dat zij met de mond en met de hand hen volgen. Het hart evenwel vermogen zij in het geheel niet te dwingen, al zouden zij erop

---

[124] Prachtig uiteengezet in zijn Brief 185: 33-34. Ook het omgekeerde stelt hij: “(...) straffen konden de Joden niet bij de afgoden weghouden, die straffen konden de christenen niet dwingen om naar de afgoden te gaan: de liefde die van de heilige Geest kwam, was er al.” Augustinus, Preek 272B.

staan[125]. Want het spreekwoord is waar, dat gedachten vrij van last zijn. Hoe zit het nu, dat zij de mensen willen dwingen om te geloven in hun hart, en zien dat het onmogelijk is? Daarmede drijven zij de zwakke gewetens met geweld om te liegen, te verloochenen, en anders te zeggen dan zij het in hun hart houden. En aldus beladen zij zichzelf met gruwelijke, vreemde zonden. Want alle leugens en valse bekentenissen die zulke zwakke gewetens doen, gaan op hem over die ze afdwingt. Het zou eerder veel gemakkelijker zijn, ook al dwalen hun onderdanen, dat zij hen slechts lieten dwalen, dan dat zij hen ertoe brengen om te liegen en iets anders te zeggen dan zij in hun hart hebben. Ook is het niet juist, dat men het kwade met erger wil weren.

Doch wilt gij weten waarom God duldt, dat de wereldlijke vorsten zo gruwelijk tekeergaan? Ik zal het u zeggen. God heeft hun een verkeerde inslag gegeven, en zal een einde aan hen maken, net zoals aan de geestelijke jonkers. Want mijn ongenadige heren, paus en bisschoppen, moesten bisschoppen zijn en Gods woord prediken. Dat laten zij na, en zijn wereldlijke vorsten geworden. Zij regeren met wetten die slechts lichaam en goed betreffen. Zij hebben het omgekeerd. Innerlijk zouden zij de zielen moeten regeren door Gods woord, terwijl zij uitwendig kastelen regeren, steden, land en lieden, en de zielen martelen met onzegbare moorden. Zo behoren ook de wereldlijke heren uiterlijk land en lieden te regeren, wat zij nalaten. Zij konden niet meer anders, dan kwellen en de ene belasting na de andere schrapen; de ene beroving[126] na de andere uitvoeren; daar een beer, hier een wolf loslaten. Daarbij valt er bij hen geen recht, trouw, noch waarheid te vinden. Zij handelen zo, dat het rovers en boeven te veel zou zijn, en hun wereldlijk gezag net zo diep ternederligt als het gezag van de geestelijke tirannen. Daarom verkeert God hun gezindheid ook,

[125] “sollten sie sich zů reyssen”. Vertaling onzeker.
[126] “zeyße”. Vertaling onzeker.

zodat zij om te handelen wederzinnig zijn en geestelijk over zielen willen regeren, net zoals gene wereldlijk willen regeren, opdat zij dapper vreemde zonden op zich laden en de haat van God en alle mensen, totdat ze mislukken, met bisschoppen, papen en monniken, de ene boef met de andere, en daarna van alles de schuld geven aan het evangelie, en in plaats van te biechten, God lasteren en zeggen dat onze preek er de oorzaak van is, hetgeen zonder ophouden hun foute boosheid verdiend heeft en nog verdient, zoals de Romeinen ook deden, toen zij verstoord werden. Zie, daar hebt gij de raad van God over de grote machthebbers. Doch zij moeten het niet geloven, opdat zulk een ernstige raad van God niet door hun boete verhinderd worde.

Dan zegt gij weer, dat Paulus toch heeft gezegd, bij Romeinen, 13[127]: Iedere ziel moet aan de macht en overheid onderdaan zijn. En Petrus[128] zegt: Wij moeten aan alle menselijke ordening onderdaan zijn. Antwoord: Daar hebt gij gelijk, want die spreuken zijn mij dienstig. St.-Paulus spreekt over de overheid en de macht. Nu hebt gij zojuist gehoord, dat over de ziel niemand macht kan hebben, behalve God. Zo kan St.-Paulus ook niets zeggen over gehoorzaamheid, behalve waar die zijn kan. Daaruit volgt, dat hij niet over het geloof spreekt - de wereldlijke macht moet niet het geloof te gebieden hebben -, doch over uiterlijke goederen, het ordenen daarvan, en het regeren op aarde. Dat geven ook zijn woorden duidelijk en helder aan, daar hij zowel aan de macht als aan de gehoorzaamheid het doel koppelt, en zegt: Geef iedereen het zijne. Schatting aan wie de schatting toebehoort, belasting die de belasting, eer die de eer, vrees die de vrees toebehoort.[129] Ziedaar. Wereldlijke gehoorzaamheid en macht gaan slechts over uiterlijke schatting, belasting, eer en vrees. En omdat hij

---

[127] Romeinen, 13: 1.
[128] 1 Petrus, 2: 13.
[129] Romeinen, 13: 7. Hier eindigt het citaat.

ook zegt: De macht hoeft niet gevreesd te worden door de goede, doch door de slechte werken,[130] beperkt hij de macht; dat dat die niet het geloof of Gods woord, doch de boze werken moet beheersen.

Dat wil ook St.-Petrus, waar hij zegt: Menselijke ordening. Nu kan menselijke ordening zich niet uitstrekken tot in de hemel of tot de ziel, doch slechts op aarde tot de uiterlijke wandel der mensen onder elkander, opdat mensen kunnen zien, erkennen, rechtens oordelen, straffen en bespreken.

Dat alles heeft ook Christus zelf goed onderscheiden en kort samengevat, zoals hij spreekt, bij Mattheüs, 22[131]: Geeft de keizer wat des keizers is, en God wat van God is.[132] Wanneer nu de keizerlijke macht zich zou uitstrekken tot Gods Rijk en macht, en niet iets apart was, zou Hij het niet aldus hebben onderscheiden. Want zoals gezegd is, staat de ziel niet onder de macht van de keizer. Hij kan die noch leren, noch leiden; noch doden, noch levend maken; noch binden, noch verlossen; noch berechten, noch beoordelen; noch vasthouden, noch vrijlaten; hetwelk toch zo zou moeten zijn wanneer hij de macht had om over hem te gebieden en de wet toe te passen. Doch over lichaam, goed en eer kan hij dat wél doen. Want dat valt onder zijn macht.

Dat alles heeft ook David lang daarvoor met een korte spreuk van hem vastgelegd, waar hij spreekt, bij Psalmen, 1: 13[133]: De hemel heeft Hij aan de Heer des hemels gegeven, doch de aarde heeft hij gegeven aan de mensenkinderen.[134] Dat wil zeggen: wat op aarde is en tot het tijdelijke aardse rijk behoort, daar heeft een mens macht van God. Doch wat tot de

[130] Romeinen, 13: 3. Hier eindigt het citaat.
[131] Mattheüs, 22: 21.
[132] Hier eindigt het citaat.
[133] Dit moet zijn: Psalmen, 115: 16.
[134] Hier eindigt het citaat.

hemel en tot het eeuwige Rijk behoort, dat valt slechts onder de hemelse Heer. Ook dat heeft Mozes niet vergeten, daar hij spreekt, bij Genesis, 1[135]: God sprak: Laat ons mensen maken die over de dieren op aarde, over de vissen in het water, over de vogels in de lucht regeren.[136] Daar is slechts het uiterlijke gezag van de mens toe geëigend. En tot slot is dat de mening zoals St.-Petrus die spreekt, bij Handelingen, 4[137]: Men moet God meer gehoorzamen dan de mens. Waarmede hij ook duidelijk met de wereldlijke macht een doel stelt. Want waar men alles zou moeten volgen wat de wereldlijke macht wil, zou het voor niets zijn gezegd. Men moet God meer gehoorzamen dan de mens.

Wanneer nu uw vorst of wereldlijke heer u gebiedt dat u de paus volgt, of zus en zo te geloven, of hij gebiedt u boeken weg te doen, dan moet ge aldus zeggen: Het past Lucifer niet om naast God te zitten. Geachte Heer, ik ben u verschuldigd te gehoorzamen met lichaam en goed; gebied mij naar de mate van uw macht op aarde, dan zal ik volgen. Zegt gij mij echter, dat ik mij van geloof en boeken moet ontdoen, dan zal ik niet gehoorzamen. Want dan zijt gij een tiran en grijpt gij te hoog, en gebiedt gij waar gij noch recht, noch macht hebt, et cetera. Ontneemt hij u daarom uw goed en bestraft hij een dergelijke ongehoorzaamheid, dan zijt ge zalig, en dank dan God dat gij waardig zijt om omwille van Gods woord te lijden. Laat hem maar razen, die dwaas. Hij zal zijn rechter nog wel vinden. Want ik zeg u, als gij hem niet wederspreekt, en ruimte geeft, zal hij u uw geloof of de boeken afnemen. Zo hebt ge waarlijk God verloochend.

Laat ik daarvan een voorbeeld geven. In Meissen, Beieren en in de Marck en andere gebieden, hebben de tirannen een gebod laten uitvaardigen. Men moest het Nieuwe Testament en de ambten overal verantwoorden. Hier moeten hun

135 Genesis, 1: 26.
136 Hier eindigt het citaat.
137 Feitelijk: Handelingen, 5: 29.

onderdanen aldus doen: niet één blaadje, niet één letter, moeten zij verantwoorden, op verlies van hun zaligheid. Want wie het doet, die overhandigt Christus aan Herodus en de heidenen. Want zij handelen als moordenaar van Christus, net als Herodus. Zij moeten het lijden, ook al gaat men door de huizen en neemt men ze met geweld af, hetzij boeken, hetzij goederen. Wrevel moet men niet wederstaan, doch ondergaan. Men moet hen echter niet billijken, noch daartoe dienen of volgen, of gehoorzamen met een schop of met een vinger. Want dergelijke tirannen handelen zoals wereldlijke vorsten moeten doen. Het zijn wereldlijke vorsten. De wereld evenwel is Gods vijand. Daarom moeten zij ook doen wat God tegen de wereld heeft, opdat zij niet eerloos worden, doch wereldlijke vorsten blijven. Vraag u daarom niet af, of zij tegen het evangelie razen en misleiden. Zij moeten hun titel en naam genoegdoening geven.

En ge moet weten, dat vanaf het begin der wereld een verstandige vorst een zeer zeldzame vogel is, en nog veel zeldzamer een vrome vorst. Zij zijn over het algemeen de grootste dwazen of de ergste boeven op aarde. Daarom moet men bij hen altijd op het ergste verdacht zijn en weinig goeds van hen verwachten, met name in goddelijke kwesties die het heil van de ziel betreffen. Want het zijn Gods cipiers en beulen, en Hij gebruikt Zijn goddelijke toorn om de kwaden te straffen en uiterlijke vrede te behouden. Onze God is een groot heer. Daarom behoort Hij ook dergelijke edele hooggeborenen, rijke beulen en politiemannen hebben, en wil Hij dat zij rijkdom, eer en vrees van iedereen, de bedelaar en de menigte behoren te krijgen. Het bevalt Zijn goddelijke wil, dat wij Zijn beulen genadige heren noemen, hun ten voeten vallen en met alle deemoed onderdaan zijn, zolang zij hun handwerk niet zo ver laten strekken, dat zij herders vanuit beulen willen worden. Spreekt nu een vorst dat hij verstandig, vroom of een christen is, dan is dat een groot wonder, en het allerbelangrijkste teken van goddelijke genade voor het bewuste land. Want in het

algemeen gaat het zo, als bij de spreuk bij Jesaja, 3[138]: Ik wil aan hen kinderen tot vorsten geven, en muilapen[139] zullen uw heren zijn. En Hosea, 13[140]: Ik zal u uit toorn een koning geven en met ongenade terugnemen.[141] De wereld is te slecht en het niet waard dat hij veel verstandigere en vromere vorsten zou moeten krijgen. De ooievaars moeten kikkers hebben.

Zo spreekt gij andermaal: Ja, wereldlijke macht dwingt niet om te geloven, doch voorkomt uiterlijk, dat men de mensen niet met valse leer verleidt, hoe zou men anders de ketters kunnen weren? Antwoord: Dat moeten de bisschoppen doen. Aan hen is een dergelijk taak bevolen en niet aan de vorsten. Want ketterij kan men nimmer met geweld voorkomen. Hier is een andere maatregel voor nodig, en hier volgt een andere strijd en handel dan met het zwaard. Gods woord moet hier strijden, en wanneer dat niets uithaalt, dan zal het wel onuitgehaald blijven door wereldlijke macht, al vult die de wereld met bloed. Ketterij is een geestelijk iets, dat men met geen enkel ijzer kan houwen, met geen enkel vuur verbranden, met geen enkel water verdrinken. Het is echter uitsluitend het woord Gods dat het doet, zoals Paulus zegt, bij 2 Korinthiërs, 10[142]: Onze wapens zijn niet vleselijk, doch machtig in God, om alle raad en hoogte te verstoren die zich tegen Gods kennis opwerpen, en ze nemen alle zonde gevangen onder de dienst van Christus.[143]

Daarenboven is er geen grotere sterkte van het geloof en de ketterij, dan waar men zonder Gods woord er louter met geweld tegen handelt. Want men houdt het er zeker voor, dat

---

[138] Jesaja, 3: 4.
[139] De Statenvertaling heeft het over “kinderen”. Een muilaap is iemand die met open mond staat te kijken.
[140] Hosea, 13: 11.
[141] Hier eindigt het citaat.
[142] 2 Korinthiërs, 10: 4-5.
[143] Hier eindigt het citaat.

dergelijk geweld niet juist is en tegen het recht handelt, terwijl het zich op Gods woord baseert en zich verder niet dan met louter geweld weet te behelpen, zoals de redeloze dieren doen. Want ook in wereldlijke kwesties kan men niet met geweld handelen, tenzij een eerder onrecht met recht wordt overwonnen. Hoe veel onmogelijker is het, in deze hoge geestelijke kwesties met geweld zonder recht en Gods woord te handelen? Zie daarom, wat me dat voor fijne, verstandige jonkers zijn. Zij willen ketterij verdrijven, en vallen niet aan, want daarmede versterken zij slechts de tegenpartij en maken zichzelf verdacht en de anderen rechtvaardig. Wilt ge ketterij verdrijven, dan moet ge liever de maatregel treffen dat gij die voor alles aan uit de harten scheurt, en grondig met wilskracht afwendt. Men geweld zult gij het niet beëindigen, doch slechts sterken. Wat baat het u, wanneer gij ketterij in het hart sterkt, en slechts uitwendig op de tong afzwakt, en tot liegen overgaat? Gods woord echter verlicht het hart en daarmede vallen vanzelf alle ketterij en dwaling uit het hart.

Van een dergelijk verstoren van de ketterij, heeft de profeet Jesaja verkondigd, bij 11, en gezegd: Hij zal de wereld slaan met de roede van zijn mond, en de goddelozen doden met de geest van zijn lippen[144]. Daar ziet gij, dat door de mond wordt bewerkstelligd, dat de goddeloze gedood en bekeerd moet worden. Samengevat: dergelijke vorsten en tirannen weten niet, dat tegen ketterij strijden, strijden is tegen de duivel, die de harten met dwaling bezit, zoals Paulus zegt, bij Efeziërs, 6[145]: Wij moeten niet met vlees en bloed strijden, doch met de geestelijke boosheden, met de vorsten die deze duisternis regeren[146], et cetera. Zolang men niet de duivel afstoot en uit het hart verjaagt, maakt het hem niets uit wanneer ik met zwaard of vuur zijn wetten ombreng, net als wanneer ik met een strohalm tegen de bliksem zou strijden. Dat alles heeft Job, bij 41,

144 Jesaja, 11: 4. Hier eindigt het citaat.
145 Efeziërs, 6: 12.
146 Hier eindigt het citaat.

rijkelijk betoogt, waar hij zegt: Hoe de duivel ijzer voor stro acht[147] en geen macht op aarde vreest. Men ziet het ook goed uit de ervaring. Want ook al verbrandt men alle Joden en ketters met geweld, dan is en zal toch niet één daardoor overwonnen of bekeerd worden.

Doch de wereld moet zulke vorsten hebben, dat zij geen deel van zijn ambt[148] uitvoeren[149]. De bisschoppen moeten het woord van God laten liggen, en de zielen er niet mee regeren, doch moeten de wereldlijke vorsten bevelen, dat die het zelf met het zwaard regeren. Omgekeerd moeten de wereldlijke vorsten woeker, roof, echtbreuk, moord en andere kwade werken laten gaan, en zelf bedrijven. Daarna laten de bisschoppen met banbrieven straffen en aldus de schoen goed omkeren[150]; met ijzer de zielen, en met brieven het lichaam regeren, opdat wereldlijke vorsten geestelijk, en geestelijke vorsten wereldlijk regeren. Wat heeft de duivel anders te doen

Jch wollt aber den verblendten leutten gar trewlich
radtẽ/dz ſie ſich furſehen/ fur eynem kleynkleynen ſprůch-
lin/der ym .106. pſalm ſteht. Effundit contemptũ ſuper
principes. Jch ſchwere euch bey Gott/werdet yhrs verſe-
hen/das diß kleyne ſprůchlin vber euch ynn den ſchwanck

op aarde, dan dat hij met zijn volk goochelt en carnavalspel bedrijft? Dat zijn onze christelijke vorsten, die het geloof verdedigen en de Turken opvreten, nu gewis zijn gezellen, op wie goed te vertrouwen is, met zulk een fijne slimheid iets bewerkstelligen, namelijk, dat zij de hals schaden[151], en land en lieden in gejammer en nood brengen.

---

147 Job, 41: 18. Hier eindigt het citaat.
148 “seyns ampts”. Heeft vermoedelijk op de duivel betrekking.
149 “wartten”. Vertaling onzeker. Heeft vele betekenissen.
150 Oud-Duitse uitdrukking die aangeeft, dat het omgekeerde juist is, of dat er gecorrigeerd moet worden.
151 “den haltz stürꝁen”. Vertaling onzeker.

Ik zou echter de verblinde lieden heel getrouw willen aanraden, dat zij zich in acht nemen voor een piepklein spreukje, dat in de 106e Psalm staat: Effundit contemptu super principes.[152] Ik zweer u bij God, wanneer gij over het hoofd ziet dat dit kleine spreukje over u in zwang komt, dan zijt gij verloren, ook al mocht eenieder van u zo machtig zijn als de Turk. Uw snoeven en misbaar zal u dan niets helpen. Een groot deel heeft reeds wortel geschoten[153]. Want er zijn heel weinig vorsten die men niet voor dwazen of boeven houdt, wat wil zeggen, dat zij zich ook zo bewijzen. En de gewone man wordt verstandig en de plaag der vorsten (door God contemptum genoemd), die geweldig rondgaat onder het gepeupel en de gewone man, en ervoor zorgt dat hij niet te weren is. De vorsten stellen zich dan vorstelijk op en beginnen wederom met verstand en zuiver te regeren. Men zal niet, men kan niet, men wil niet uw tirannie en moedwil langdurig lijden. Beste vorsten en heren, weet u ernaar te richten, want God wil het niet langer hebben. Het is thans niet meer een wereld als lang geleden, toen gij op de mensen joeg als op het wild, en het opdreef. Laat daarom uw wrevel en geweld achterwege, en denk erom dat ge met recht handelt en Gods woord zijn gang laat gaan, die het wil, moet en zal hebben, en gij het niet zult verhinderen. Is ketterij aanwezig, die overwinne men, zoals het behoort, met Gods woord. Wanneer gij echter vaak het zwaard trekt, zie dan toe, dat er niet iemand komt die het u doet opbergen, en niet in Gods naam.

Mocht gij echter zeggen: Aangezien er nu onder de christenen geen wereldlijk zwaard behoort te zijn, hoe wil men hen dan uiterlijk regeren? Er moet ook een overheid onder de

---

[152] De vertaling van Sacredbible.org geeft Psalmen, 106: 40: “Effusa est contemptio super principes”, et cetera. De Statenvertaling evenwel, geeft Psalmen 107: 40: “Hij stort verachting uit over de prinsen”, et cetera. Vergelijk ook Job, 12: 21: “Effundit despectionem super principes”, et cetera. Overal komt het op hetzelfde neer.
[153] “angangen”.

christenen blijven. Antwoord: Onder de christenen moet en kan geen overheid zijn; daarentegen is eenieder tegelijkertijd de onderdaan van de ander, zoals Paulus zegt, bij Romeinen, 12[154]: Eenieder moet de ander als zijn meerdere beschouwen. En, bij Petrus, 5[155]: Weest allen onder elkander onderdaan. Dat wil ook Christus, bij Lukas, 14[156]: Wanneer gij voor een bruiloft wordt uitgenodigd, ga dan op de bescheidenste plaats zitten.[157] Er is onder de christenen geen overste, behalve en alleen Christus zelf. En wat kan daar voor een overheid zijn, daar zij allen gelijk zijn, en hetzelfde aan recht, macht en goed en eer hebben? Daar niemand ernaar verlangt om de overste van de ander te zijn, doch elk de laagste van de ander wil zijn, zou men toch, waar dergelijke mensen zijn, geen overheid kunnen oprichten, al zou men het graag willen doen, daar de kunst en de natuur het niet verdragen om oversten te hebben, waar niemand een overste wil of kan zijn. Waar echter niet zulke mensen zijn, daar zijn ook geen ware christenen.

Wat zijn de priesters en bisschoppen dan? Antwoord: Hun gezag is niet een overheid of macht, doch een dienst en ambt. Want zij zijn voor andere christenen niet hoger, noch beter. Daarom moeten zij ook geen wet of gebod op anderen leggen, zonder de wil en toestemming van diegenen, want hun regeren is niet anders dan het woord van God uitbrengen, om daarmede de christenen te leiden en ketterij te overwinnen. Want zoals gezegd is, de christenen kan men met niets, behalve slechts met Gods woord, regeren. Want christenen moeten in het geloof geregeerd worden, en niet met uiterlijke werken. Geloof kan echter door geen enkel menselijk woord, en alleen door Gods woord komen, zoals Paulus zegt, bij Romeinen, 10[158]: Het geloof komt door het horen. Het horen echter komt

[154] Onduidelijk. Daar staat het niet.
[155] 1 Petrus, 5: 5.
[156] Lukas, 14: 8.
[157] Hier eindigt het citaat.
[158] Romeinen, 10: 17.

door het woord Gods.[159] Zij die niet geloven, zijn de niet-christenen. Die vallen ook niet onder Christus' Rijk, doch onder het wereldlijke rijk, opdat men hen met het zwaard en uiterlijk gezag dwingt en regeert. De christenen doen uit zichzelf ongedwongen al het goede, en hebben genoeg voor zich alleen aan Gods woord. Doch daarover heb ik reeds veel en vaak geschreven.

[159] Hier eindigt het citaat.

Het derde deel

Nu zal het ook tijd zijn, dat wij nu hierna weten hoever wereldlijk geweld zich uitstrekt, hoe zich een vorst daarin moet schikken omwille van hen die ook gaarne christelijke vorsten en heren zouden willen zijn, en ook denken te geraken in het leven waar er maar heel weinig zijn. Want Christus beschrijft zelf de aard van de wereldlijke vorsten bij Lukas, 22[160], waar hij zegt: De wereldlijke vorsten heersen[161], en wie de oppersten zijn, handelen met geweld. Want wanneer zij als heren geboren of gekozen zijn, menen zij niet anders, dan dat zij er het recht toe hebben dat zij zich laten dienen, en met geweld regeren. Wie nu een christelijk vorst wil zijn, die moet waarlijk de mening afleggen dat hij heersen en met geweld handelen moet. Want vervloekt en verdoemd is al het leven dat hemzelf tot nut en tot goed wordt geleefd en nagestreefd; vervloekt alle werken die niet in liefde gaan. Want zij gaan in liefde, wanneer zij niet op eigen lust, nut, eer, gemak en heil, doch van ganser harte op het nut, de eer en het heil van anderen gericht zijn.

Daarom wil ik hier niets zeggen over het wereldlijke handelen en de wetten der overheid. Want dat is een wijdlopige kwestie en er zijn al veel te veel rechtsboeken. Hoewel, als een vorst zelf niet verstandiger is dan zijn juristen, en niet méér begrijpt dan er in de rechtsboeken staat, dan zal hij gewis regeren volgens de uitspraak in Spreuken, 28[162]: Een vorst wien het aan verstandigheid ontbreekt, zal veel met onrecht onderdrukken.[163] Want hoe goed en redelijk de rechten ook zijn, zo hebben ze toch allemaal één uitkomst, namelijk dat ze tegen de nood niets kunnen uitrichten. Daarom moet een vorst het recht zo stevig in zijn hand hebben als het zwaard, en met eigen

---

[160] Lukas, 22: 25.
[161] Hier eindigt het citaat.
[162] Spreuken, 28: 16.
[163] Hier eindigt het citaat.

verstand meten wanneer en waar het recht qua gestrengheid moet worden toegepast of gematigd. Zodat dus altijd bovenal het verstand regeert, en het opperste recht en de meester van al het recht blijft. Net zoals een huisvader die, al stelt hij een bepaalde tijd en maat vast voor het werk en de maaltijd van zijn gezin en kinderen, niettemin een dusdanig gezag in zijn macht houdt, dat hij die kan veranderen of achterwege laten, voor het geval zich voordoet dat zijn gezin ziek, gevangen, opgehouden, bedrogen of anderszins verhinderd is, en niet met dezelfde gestrengheid optreedt tegen de zieken als tegen de gezonden. Dat zeg ik hierom, opdat men niet meent dat het afdoende en een kostbaar iets is, wanneer men het geschreven recht of de redeneringen der juristen volgt. Er komt meer bij kijken.

Hoe moet dan een vorst doen, wanneer hij niet zo verstandig is, en zich moet laten regeren door juristen en rechtsboeken? Antwoord: Daarom heb ik gezegd, dat de stand der vorsten een gevaarlijke stand is. En als hij niet zelf zo verstandig is dat hij zelf zowel over zijn recht als over de rede regeert, dan verloopt het volgens de spreuk van Salomo[164]. Wee het land dat een kind tot vorst heeft. Dat erkende ook Salomo. Daarom verzaakt hij al het recht dat hem ook Mozes door God had voorgeschreven en aan al zijn vorsten en Raden. Hij wendde zich tot God zelf, en smeekte Hem om een wijs hart om het volk te regeren.[165] Op grond van dit voorbeeld moet een vorst ook zo doen, met vrees handelen[166], en zich noch op dode boeken, noch op levende hoofden verlaten, doch zich slechts aan God houden, Hem het oor bieden, en smeken om een juist verstand over alle boeken en meesters, en dat hij wijs over zijn onderdanen regeert. Daarom ken ik geen recht dat ik aan een vorst zou kunnen toeschrijven, en wil ik slechts zijn hart onderrichten, hoe dat gezind en geschikt kan zijn voor al zijn recht, oordelen en handelen, opdat waar hij zich zo verhoudt,

---

164 Prediker, 10: 16.

165 1 Koningen, 3: 9.

166 “fahren”. Vertaling onzeker. Heeft vele betekenissen.

God hem gewis zal geven, dat hij al het recht, de raad en het handelen goed en goddelijk kan uitoefenen.

Allereerst moet hij op zijn onderdanen acht slaan en daar zijn hart goed aansturen. Dat doet hij, wanneer hij al zijn gezindheid daarop richt, dat hij nuttig en dienstbaar aan hen is. Hij moet dus niet denken, dat land en mensen van hem zijn, en dat hij kan doen hoe het hem bevalt, doch aldus: Ik ben van het land en van de mensen. Ik moet het zo doen, als het nuttig en goed voor hen is. Ik moet niet proberen hoog te doen en te heersen, doch hoe zij met goede vrede beschut en verdedigd worden. En Christus moet hij voor ogen houden en aldus zeggen: Zie, Christus, de opperste vorst, is gekomen en heeft mij gediend en niet geprobeerd hoe Hij mij macht, goed en eer kon verschaffen. Doch Hij heeft slechts mijn nood aangezien, en alles erop gericht, dat ik macht, goed en eer voor hem heb, en door hem heb. Zo wil ik het ook doen: niet bij mijn onderdanen het mijne najagen, doch het hunne. En met mijn ambt wil ik hen ook dienen, hen beschermen, verhoren en verdedigen, en alleen zo regeren, dat zij er goeds en nut van hebben, en niet ik. Dat dus een vorst in zijn hart zijn macht en overheid uit, en zorgt voor de nooddruft van zijn onderdanen, en daarin handelt, als ware het zijn eigen nooddruft. Want zo heeft Christus het ook gedaan, en dat is feitelijke het werk der christelijke liefde.

Gij zult dan zeggen: Wie zou dan vorst willen zijn? Daarmede zou de vorstelijke stand de beroerdste zijn op aarde, omdat er veel moeite, arbeid en ongemak[167] in zit. Waar zouden dan de vorstelijke privileges blijven, met dansen, jagen, paardrijden[168], spelen en wat er nog meer aan wereldlijke vreugden zijn? Ik antwoord: Wij leren thans niet hoe een wereldlijke vorst behoort te leven, doch hoe een wereldlijke vorst een christen behoort te zijn, opdat hij ook in de hemel komt. Wie weet, of een vorst niet wildbraad in de hemel eet? Ik

---

167 “unlust”.

168 “rennen”.

spreek ook niet hierom, dat ik hoop dat wereldlijke vorsten het zullen aannemen, doch of er eentje is die ook gaarne een christen zou wezen, en zou willen weten hoe hij dat moet aanpakken. Want hiervan ben ik zeker, dat Gods woord zich niet laat richten of zal buigen naar de vorsten, doch de vorsten moeten zich naar Hem richten. Mij is het voldoende, wanneer ik aanduid dat het niet onmogelijk is dat een vorst een christen is, hoewel het zeldzaam is en er moeizaam aan toe gaat. Want wanneer zij zich er dusdanig in schikken, dat hun dansen en jagen en paardrijden voor de onderdanen zonder schade zou zijn, en verder hun ambt jegens hen in liefde zouden uitoefenen, zou God niet zo hard zijn, dat Hij hun het danken en jagen en paardrijden niet zou gunnen. Doch vanzelf zou wel blijken, wanneer zij vanuit hun ambt hun onderdanen zouden beschutten en verzorgen, dat menigeen liever het dansen, jagen, paardrijden en spelen zou opgeven.

Ten tweede, hij sla acht op de grote magnaten[169], op zijn Raden, en gedrage zich zo tegenover hen, dat hij niemand veracht en ook niemand zo vertrouwt, dat hij zich geheel op hem verlaat. Want God kan geen van beiden lijden. Hij heeft ooit door een ezel gesproken.[170] Daarom moet geen mens worden veracht, zo gering hij ook is. Omgekeerd heeft Hij de hoogste engel uit de hemel laten vallen. Daarom kan men er bij geen mens op vertrouwen hoe verstandig, heilig en groot hij is. Men moet daarentegen eenieder horen en acht op hem slaan door wie God wil spreken en werken. Want dat is de grootste schade aan de herenhoven, waar een vorst zijn gezindheid gevangen geeft aan de grote aanzienlijken[171] en vlijers, en zijn toezicht laat verslappen. Want het betreft één mens wanneer een vorst faalt en dwaas doet, doch land en volk moeten zulke dwaasheid dragen. Daarom moet een vorst zijn geweldenaars vertrouwen en hen hun gang laten gaan, en niettemin de teugel

[169] “hanßen”.
[170] Numeri, 22: 28-30, namelijk tegen de profeet Bileam.
[171] “hanßenn”.

in zijn vuist houden en niet op zeker spelen, en slapen, doch toezien en het land (zoals Josafat[172] deed) bereiden en alom bekijken hoe men regeert en rechtspreekt. Zo zal hij zelf ervaren hoe men geen mens geheel moet vertrouwen. Want gij moogt niet denken, dat een ander u en uw land zo sterk opvangt als uzelf, tenzij hij vol van de Geest is en een goed christen. Een natuurmens doet het niet. Omdat gij niet weet of hij een christen is, of hoelang hij het blijft, kunt gij u ook niet met zekerheid op hem verlaten.

En hoed u ook maar voor degenen die het meeste zeggen: Op dezelfde wijze, heer, vertrouw mij, Uwe Genade, op dezelfde wijze niet meer dan zo veel?[173] Wie wil Uwe Genade dienen, et cetera? Want die is gewis niet zuiver, en wil heer in het land zijn en u tot een muilaap maken. Want als hij een rechtschapen christen en vroom zou zijn, zou hij heel graag zien, dat gij hem niet vertrouwt, en zou hij u erom loven en liefhebben dat gij zo precies toezicht op hem houdt, want zoals hij goddelijk handelt, zo ook wil en kan hij lijden dat zijn doen voor u en iedereen zichtbaar is, zoals Christus spreekt, bij Johannes, 8[174]: Wie goed doet[175], die komt aan het licht, opdat zijn werken gezien worden, want ze hebben in God plaatsgevonden. Die ander echter wil u de ogen verblinden en in duisternis handelen, zoals Christus zelf ook zegt. Wie kwaad doet, schuwt het licht, opdat zijn werk niet bestraft worde. Hoed u daarom voor hem. En als hij er om mort, zeg dan: “Mijn beste, ik doe u geen onrecht. God wil niet, dat ik mijzelf nog aan enig mens toevertrouw. Twist er met Hemzelf om dat Hij zoiets wenst, of u niet meer dan als een mens heeft geschapen. Hoewel, wanneer gij meteen een engel was geweest, ik u - aangezien toch Lucifer niet te vertrouwen is geweest - ook niet

[172] 2 Kronieken, 19: 5-10.
[173] Onduidelijk.
[174] Bedoeld zal zijn: ‘3 Johannes: 11’.
[175] Slechts tot hier toe klopt het citaat.

zo gauw zou vertrouwen. Want alleen God moet men vertrouwen."

Laat geen vorst bedenken dat hij het beter zal hebben, want David, het voorbeeld voor alle vorsten, had een dusdanig goede Raad, Ahithophel genaamd, dat de tekst zegt: Er heeft zo veel gegolden wat Ahitophel voorgaf, dat het was alsof God zelf het had gezegd. Toch viel hij terneder en kwam zo diep terecht, dat hij David, zijn eigen heer, wilde verraden, wurgen en verdelgen. En David moest toen wel leren, hoe er op geen mens valt te vertrouwen. Waarom meent gij, dat God zulk een gruwelijk voorbeeld heeft laten geschieden en schrijven? Slechts om de vorsten en heren te waarschuwen voor het allergevaarlijkste ongeluk dat hun zou kunnen overkomen, namelijk, dat zij niemand moeten vertrouwen. Want het is een heel jammerlijk ding wanneer aan de hoven der heren vleiers regeren, of de vorst zich op anderen verlaat en zich gevangen geeft, en iedereen laat doen wat hij doet.

Dan spreekt gij: Moet men dan niemand vertrouwen; hoe wil men dan land en mensen regeren? Antwoord: Bevelen en riskeren moet gij; vertrouwen en u erop verlaten, moet gij niet, behalve op God. Ge moet iemand een ambt bevelen en risico met hem nemen, doch hem niet verder vertrouwen dan als iemand die kan falen; en gij moet verder zien en niet slapen. Zoals een voerman zijn paard en wagen vertrouwt die hij voortdrijft, doch hij laat ze niet uit zichzelf rijden, doch houdt de toom en zweep in de hand en slaapt niet. En denk aan de oude spreekwoorden, die zonder enige twijfel uit ervaring geleerd zijn en kloppen: Het oog van de heer maakt het paard vet. En ook: de voetstappen van de heer bemesten de akker goed. Dat wil zeggen: Waar de heer niet zelf toeziet en zich op raad en knecht verlaat, daar gaat het nimmer goed. Dat wil God ook zo, en hij laat het geschieden, opdat de heren uit nood gedwongen worden om hun ambt zelf in de gaten te houden, net zoals eenieder zijn beroep, en alle schepselen hun taak moeten

onderhouden. Anders rusten mast, vissersboot[176] en onnutte mensen op de heer, die niemand ten nutte zijn dan zichzelf.

Ten derde, dat hij zich er rekenschap van geve, hoe hij met de misdadigers rechtens omga. Hier moet hij zeer verstandig en wijs zijn, opdat hij straffe zonder dat de ander ten verderve gaat. En ik weet hier geen beter voorbeeld, dan wederom David. Die had een hoofdman Joab, die twee kwade streken uithaalde en verraderlijk twee vrome hoofdmenners wurgde[177], waarmede hij redelijkerwijze twee maal de dood had verdiend. Doch hij[178] doodde hem niet bij zijn leven, doch beval het zijn zoon Salomo. Zonder twijfel omdat hij het niet kon doen zonder grotere schade en rumoer. Zo moet ook een vorst de bozeriken dusdanig straffen, dat[179] hij niet een lepel opneemt en toetreedt met een schotel en, omwille van een schedel, land en mensen in nood brengt, en maakt dat het land vol weduwen en wezen is. Daarom moet hij niet de Raden en ijzervreters volgen, die hem ophitsen en aansporen om een oorlog te beginnen en te verklaren. Eer zouden wij dergelijke woorden en zulk onrecht lijden. Het is een hele slechte christen die omwille van een kasteel het land en de schans afbreekt. Kortom, hier moet men zich houden aan het spreekwoord: Wie niets door de vingers kan zien, die kan niet regeren. Daarom moet dat zijn leis zijn. Waar hij onrecht niet kan straffen zonder groter onrecht, moet hij zijn recht laten varen, ook al is dat nog zo redelijk. Want op zijn schade moet hij niet letten, doch wel op het onrecht der anderen die onder zijn straf moeten lijden. Want wat hebben zo veel vrouwen en kinderen verdiend, dat zij weduwen en wezen worden opdat gij u wreekt op een onnutte mond of kwade hand die aan u leed heeft toegevoegd?

---

176 “sonst werden mast sew unnd unnütze Leutt”.
177 1 Koningen, 2: 1,5.
178 David.
179 “straffen / das”. Niet goed te zien of ‘opdat’ bedoeld is, waardoor de handeling zou verschuiven naar de dader.

Gij zegt dan: Moet dan een vorst geen oorlog voeren of moeten zijn onderdanen hem niet volgen in de strijd? Antwoord: Dat is een wijdlopige vraag. Doch om hierop zo kort mogelijk christelijk in te gaan, zeg ik, dat geen enkele vorst tegen zijn opperheer, zoals de koning en de keizer, of anderszins zijn leenheer, oorlog moet voeren, doch moet laten nemen wie neemt. Want de overheid moet men niet wederstaan met geweld; slechts met kennis van de waarheid. Wendt ze zich naar deze, dan is het goed; zo niet, dan zijt gij verontschuldigd en lijdt ge onrecht om Gods wil. Is echter de tegenpartij uws gelijke of geringer dan uzelf, of een buitenlandse overheid, dan moet gij hem allereerst recht en vrede aanbieden, zoals Mozes de kinderen van Isräel leert. Wil hij dan niet, denk er dan het beste van en weer u met geweld tegen geweld, zoals Mozes dit alles nauwkeurig beschrijft, bij Deuteronomium: 20[180]. En hierin moet gij niet om het uwe denken en hoe gij heer blijft, doch aan uw onderdanen, aan wie gij bescherming en hulp verschuldigd bent, opdat zulk werk in liefde geschiedt. Want terwijl uw ganse land in gevaar verkeert, moet gij afwegen of God u wil helpen dat niet alles ondergaat. En mocht gij niet kunt afwenden dat er vele weduwen en wezen van komen, dan moet gij toch afwenden dat alles[181] te gronde gaat, en er slechts weduwen en wezen van komen.

En hierin zijn de onderdanen verschuldigd te volgen en lichaam en goed in te zetten. Want in een dergelijk geval moet iemand omwille van de ander zijn goed en zichzelf in de waagschaal stellen. En in zulk een oorlog is het christelijk en een werk der liefde, de vijanden dapper te wurgen, beroven en verbranden, en alles te doen wat schadelijk is, totdat men hen overwint naar loop der oorlog, zonder dat men zich voor zonden moet hoeden, of vrouwen en maagden schendt. En wanneer men ze heeft overwonnen, degenen die zich overgeven en

[180] Deuteronomium, 20: 10-12.

[181] “nicht alles”. In het oud-Duits is het niet ongewoon, dat dubbele ontkenningen enkelvoudig bedoeld zijn.

deemoedigen, genade en vrede te betonen. Zodat men in zo'n situatie de spreuk laat gelden, dat God de sterkste helpt, zoals ook Abraham geldt, toen hij de vier koningen verslag, bij Genesis, 14[182], en hij velen gewurgd heeft en niet veel genade heeft betoonde, totdat hij hen had overwonnen. Want een dergelijke situatie moet men beschouwen als door God gezonden, opdat hij een keer het land veegt en kwade boeven uitdrijft.

Wat? Wanneer dan een vorst ongelijk heeft: is zijn volk dan ook verschuldigd om hem te volgen? Antwoord: Neen, want het past niemand om tegen het recht te handelen. Daarentegen moet men God (bij wie het recht berust) meer gehoorzamen dan de mens. Wat, wanneer de onderdanen niet weten of hij gelijk heeft of niet? Antwoord: Als zij dat niet weten, noch te weten kunnen komen door mogelijke inspanning, mogen zij de leiding van de ziel volgen. Want in zulk een situatie moet men de wet van Mozes gebruiken, bij Exodus, 21[183], waar hij schrijft, hoe een moordenaar die onwetend en ongaarne iemand doodt, door de vlucht naar een vrije stad[184] en door het gerecht wordt vrijgesproken. Want welke partij hier ook doodgeslagen wordt, of die nu gelijk of ongelijk heeft, die moet het als een straf van God opvatten. De partij echter die doodslaat en wint in zulk een onwetendheid, moet zijn slag behouden[185] - als viel er iemand van het dak, die een ander doodsloeg - en aan God de zaak voorleggen. Want voor God maakt het niet uit, of Hij u door een rechtvaardig of onrechtvaardig heer van uw goed en lichaam afhelpt. Gij zijt Zijn schepsel en Hij kan met u doen wat Hij wil, als uw geweten maar onschuldig is. Zo verontschuldigt God ook zelf

---

182 Genesis, 14: 15.

183 Exodus, 21: 13.

184 Hier eindigt het citaat. Vermoedelijk bedoelt Luther een legale wijkplaats, zoals een kerk, maar in de Bijbel wordt slechts gesproken over "een plaats".

185 Lees: 'komt niet onder de daad zelf uit'.

koning Abimelech, bij Genesis, 20[186], toen die de vrouw van Abraham nam. Niet dat hij daaraan goed had gedaan, doch omdat hij niet had geweten dat zij Abrahams vrouw was.[187]

Ten vierde, wat eigenlijk een ‘ten eerste’ moet zijn: daarover hebben wij ook hiervoor gesproken. Een vorst moet zich ook christelijk gedragen ten overstaan van zijn God. Dat wil zeggen, dat hij zich aan Hem onderwerpt met algeheel vertrouwen, en Hem smeekt om de wijsheid dat hij goed regeert, zoals Salomo dat deed. Doch over het geloven en vertrouwen in God heb ik reeds zo veel geschreven, dat het hier niet nodig is om er verder over te vertellen. Daarom laten wij het hierbij, en besluiten wij met de conclusie, dat een vorst zich in vier oorden moet laten zien. Ten eerste bij God, met waarlijk vertrouwen en oprecht gebed. Ten tweede bij zijn onderdanen, met liefde en christelijke dienst. Ten derde bij zijn Raden en machthebbers, met vrije schranderheid en onbevangen verstand. Ten vierde bij de misdadigers, met bescheiden ernst en gestrengheid. Zo is zijn stand uitwendig en inwendig rechtvaardig juist, en zal deze God en de mensen bevallen. Doch hij moet zich er veel afgunst en leed over afwegen. Het kruis zal zulk een voornemen zeer spoedig op de nek liggen.

Tot slot, als toegift, moet ik ook diegenen antwoorden die over de restitutie discussiëren. Dat wil zeggen, over het teruggeven van onterechte goederen. Want zulk een algemeen werk is er voor het wereldlijke zwaard, en er is veel over geschreven. En veel wilde scherpte wordt hierin nagestreefd. Doch ik zal het allemaal in het kort samenvatten, en al die wetten en scherpte die daarvan gemaakt zijn, op één hoop samenbinden, aldus. Men kan hierin geen zekerder wet vinden, dan de wet der liefde. Ten eerste: Wanneer een handel aan u wordt voorgelegd, waarbij de een iets moet teruggeven aan de ander, en beiden zijn christenen, dan is de kwestie spoedig

[186] Genesis, 20: 2-7.

[187] Abraham en zijn vrouw Sara hadden namelijk tegen hem gezegd, dat zij broer en zus waren.

beslist. Want geen zal de ander het zijne onthouden. Omgekeerd zal er ook geen zijn, die eist. Is echter één van hen christen, namelijk degene aan wie teruggegeven moet worden, dan valt er heel gemakkelijk te beslissen. Want hij vraagt er niet naar of hij het ooit weer terugkrijgt.[188] Hetzelfde gaat op, wanneer hij christen is, die moet teruggeven. Want die zal dat ook doen. Is echter een van beiden christen of niet-christen, dan moet gij over het teruggeven oordelen. Is de schuldige arm, dan moet gij hier het liefdesrecht vrij laten gaan, en de schuldige vrijspreken. Want eveneens de ander is naar het liefdesrecht verschuldigd het hem te laten, en zelfs te geven, wanneer dat noodzakelijk is. Is echter de schuldige niet arm, laat hem dan teruggeven zo veel hij kan, hetzij het geheel, de helft, een derde of vierde deel, doch gij moet hem passend huis, voedsel en kleding laten voor zichzelf, zijn vrouw en kind. Want dat zoudt gij hem verschuldigd zijn wanneer gij kunt. Veel minder moet gij het nu nemen, want gij hebt het niet nodig, en hij kan het niet ontberen.

Zijn zij echter beiden niet-christenen, of de ene wil niet laten rechtspreken naar het recht der liefde, dan moogt gij die een andere rechter laten zoeken en hem aanzeggen, dat hij tegen God en natuurlijk recht handelt, ook al bereiken zij via menselijk recht de strenge aanpak. Want de natuur leert, hoe de liefde doet; dat ik moet doen, wat ik wil dat mijzelf gedaan wordt. Daarom kan ik niemand aldus uitkleden, al heb ik er ook goed recht toe, als ik niet ook zelf graag zo uitgekleed zou willen zijn; ik moet doen, zoals ik zou willen dat een ander zijn recht aan mij naliet in dergelijke geval. Dus moet ik ook afzien van mijn recht. Zo dus behoort men te handelen met al het onrecht en het goede, hetzij heimelijk, hetzij openlijk, opdat immer de liefde en het natuurlijke recht boven zweeft. Want waar gij volgens de liefde oordeelt, zult ge heel gemakkelijk alle zaken beslissen en alle rechtsboeken ontharden. Waar gij

188 “obs yhm nymmer widder werde”. De bedoeling lijkt iets anders te zijn dan hier staat.

echter de liefde en het natuurrecht uit het oog verliest, zult ge het nimmermeer zo treffen, dat het God bevalt, ook al zoudt gij alle rechtsboeken en juristen hebben verslonden. Doch ze zullen u slechts verwarren, hoe meer gij uw denken ernaar richt. Een echt goed oordeel moet en kan niet uit boeken worden gesproken, doch vanuit het vrije zijn, alsof er geen boek was.

also soll ich mich meyns rechts auch verzeyhen. Also soll man handeln mit allem vnrechtem gůtt / es sey heymlich odder offentlich / das ymer die liebe vnnd naturlich recht oben schwebe. Denn wo du der liebe nach vrteylest / wirstu gar leycht alle sachen scheyden vnd entrichten on alle recht bůcher / Wo du aber der liebe vnnd natur recht auß den augen thust / wirstu es nymmermehr so treffen das es Gotte gefalle / wenn du auch alle recht bůcher vnd Juristen gefressen hettist / Sondern sie werden dich nur yrrer machen / yhe mehr du yhn nach denckest. Eyn recht gůt vrteyll das muß vnd kan nicht auß bůchern gesprochen werden /

Doch een dergelijk vrij oordeel wordt gegeven door de liefde en het natuurlijke recht, dat gevuld is met alle gezonde verstand. Uit de boeken komen gewrongen en wankele oordelen, waarvan ik u een voorbeeld wil geven.

Men vertelt over de hertog Karel van Bourgondië een laat[189] verhaal, dat een edelman zijn vijand gevangen nam. Daarop kwam de vrouw van de gevangene om haar man te verlossen. De edelman echter, beloofde haar de man te geven, mits zij bij hem wilde slapen. De vrouw was vroom, doch had gaarne haar man verlost. Zij gaat heen en vraagt aan haar man of zij het moet doen, opdat zij hem verlost. De man was gaarne vrij geweest, en wilde zijn leven behouden en staat het de vrouw toe. Toen nu de edelman de vrouw beslapen had, liet hij de dag daarna haar man het hoofd afslaan en gaf hem dood aan de

[189] "spätħ"? De tekst is niet goed leesbaar, want doorgelopen.

vrouw. Daarover beklaagt zij zich bij de hertog Karel. Die roept de edelman op het matje en gebied hem, dat hij de vrouw in de echt moet nemen. Toen nu de huwelijksdag aanbrak, liet hij de man het hoofd afslaan, en stelt de vrouw aan over zijn goederen, en maakt haar wederom eerbaar, en straft aldus de ondeugd zeer vorstelijk.

Zie, een dergelijk oordeel had hem geen paus, geen jurist, noch een boek kunnen geven. Er is daarentegen uit het vrije verstand, boven alle boeken uit, recht voortgekomen, en wel zo fijn, dat iedereen het moet billijken, en bij zichzelf in het hart vindt geschreven dat er aldus recht zij. Ditzelfde schrijft ook St.-Augustinus in ser: do: in monte[190]. Daarom moet men geschreven rechten beheren met verstand. Daaruit zijn ze toch ontsprongen, als uit de rechtsbronnen. Men moet niet de bron aan zijn stroompje vastbinden, en het gezonde verstand met letters gevangen zetten.

Gedrukt te Wittenberg, bij Nickell
Schyrlentz, Anno 1523.

[190] Bedoeld zal zijn: ‘De Sermone Domini in Monte secundum Matthaeum’ (Over de preek van de Heer op de berg, volgens Mattheüs).